

SZMUTKÓ SÁNDOR

szmutko.sandor@gmail.com

PhD hallgató (SZTE BTK)

Mongol–hvárezmi kapcsolatok az otrari incidenst megelőzően

— *The Mongolian–Hwarezmian relations before the incident in Otrar* —

ABSTRACT At the beginning of the 13th century the uprising of the Mongolian Empire was a determining factor in the history of Central Asia and the Hwarezmian Empire, which lived its golden age at this time. The two examined asian empires had common borders from the 1210-s, because of this they became interested in each other. The formal reason of the attack against the Hwarezmian Empire was the incident in Otrar in 1218, in which the traders from the territory of the Great Khan were slaughtered by the order of the governor of Otrar. The Muslim sources mostly from that era (eg.: Juvainí, an – Nasawí, Ibn-al-Athir) usually mediate a different view in the judgement of the circumstances of the Mongolian raid. From the view of the ideology at the Mongol Empire, the raid against the Hwarezmian Empire was the raid of the Great Khan Who reigned due to the will of the Sky against those who worked against His wish. The fall of the Hwarezmian Empire was caused besides the conflicts of the different dynasties and branches of Muslim religion, the excellent Mongolian intelligence service, which realised these weaknesses, and made advantages from them. The empire of the Hwarezmian sultan collapsed during a few years, but occupying the whole area of Hwarezmian Empire took more time from the Mongolians.

KEYWORDS 13th century, Mongolian-Hwarezmian relations, Hwarezmian Empire, Mongolian Empire

DOI 10.14232/belv.2017.2.9 <https://doi.org/10.14232/belv.2017.2.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Szmútkó Sándor (2017): Mongol–hvárezmi kapcsolatok az otrari incidenst megelőzően. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 2. sz. 140–162. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Tanulmányomban a XIII. század elején a Hvárezmi Birodalom bukását megelőző mongol-hvárezmi kapcsolatokat, az otrari incidens körülményeit, s velük összefüggésben a mongol hódítási mechanizmus bizonyos ideológiai vonatkozásait szeretném megvizsgálni.¹

A XIII. század elején Belső-Ázsia pusztáin egy dinamikusan terjeszkedő nagyhatalom, a nomád gazdasági alapokon szerveződött Mongol Birodalom született meg, amely Dzsingisz kán vezetésével nagy területeket hódított meg. A belső-ázsiai török és mongol nyelvű etnikumok (mongolok, tatárok, kereitek, najmanok, merkitek) egyesítése után a mongolok a környező civilizációk ellen fordultak, melynek során hódoltatták az ujgurokat, karlukokat, tangutokat, a Bajkál-tótól északra élő erdei népeket. 1211-től kezdték meg a dzsürcsi Jin-állam (a Középső Birodalom) elleni támadásokat, melynek eredményeként még az első nagykán (Dzsingisz) életében elfoglalták annak központját Dzsungdut (a mai Peking helyén). Nyugat felé fordulva az 1210-es évek közepén foglalták el a Karakitaj Birodalmat miután Dzebe nojon Dzsingisz kán szettepei ellenségének fiát, a najman Gücsülüköt legyőzte.² A Mongol Birodalom közvetlenül határos lett a hvárezmsahok³ államával, mely a Szeldzsuk Szultánátus XII. század végi bukása óta első ízben próbálkozott egy erős birodalmi keret létrehozásával Közép-Ázsiában.⁴ Így kerültek a mongolok a XIII. század elején virágkorát élő Hvárezmi Birodalom⁵ látókörébe, amely élénk érdeklődést tanúsított a Keleten zajló események, a mongol hódítások iránt.

A továbbiakban megkísérelm felvázolni röviden a mongol - hvárezmi kapcsolatok történetét. A hvárezmieket már régóta érdekelték a Kína területén fekvő birodalmak, melyeknek a meghódítására szöttek terveket.⁶ Ez az érdeklődés az 1210-es években különösen élénk volt, hiszen Dzsingisz kán az évtized elején kezdte meg a Jin-birodalom meghódítását, s a hvárezmi szultán szemében ezzel egy veszedelmes rivális képe körvonalazódott. Valószínűleg ez az esemény

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek Dr. Polgár Szabolcsnak a publikáció megírásában nyújtott segítségével.

² BIRAN 2009. 47.

³ hvárezmsah – A Hvárezmben uralkodó fejedelmek hagyományos címe volt, amely már az iszlám előtti időkben is létezett. A 11. század végétől a mongol hódításig négy dinasztiát tartanak számon. A negyedik dinasztia, az oguz-török eredetű Anustegidák, s egyben az egységes Hvárezmi Birodalom utolsó uralkodója volt Aláaddin Mohamed szultán (1200–1220). Hvárezm történetét részletesen al-Bírúni (973–1048) hvárezmi származású geográfus, enciklopédista írta meg. A Hvárezmre vonatkozó magyar és idegen nyelvű szakirodalom: OLDAL 1987; BUNIIATOV 1986. (ez az orosz nyelvű monográfia Kutbaddin Mohamedtől Dzselaal-ad-dín haláláig tekint át a hvárezmsahok államának történetét).

⁴ ZIMONYI 2012. 22.; GROUSSET 1970. 236.

⁵ A Hvárezmi Birodalom fénykorában magába foglalta Közép-Ázsia nagy részét, beleértve a történeti Iránt, Afganisztánt, a fejlett transzoxianai városokat (Buhara, Szamarkand). Észak-déli irányban az Aral-tótól a Perzsa-öbölhöz terjedt, kelet-nyugati irányban a Pamirtól és a Szulejmán-hegységtől a Zagrosz hegységig. Hvárezm a VII. századtól vált az iszlám világ részévé, innentől kezdve került a muszlim történetírók és geográfusok látókörébe, akik részletes leírásokat közöltek erről a muszlim országról. A 7-8. századtól nomád török (főleg oguz) népesség beköltözése vette kezdetét, bár az uralkodó elem a városokban az iráni maradt. A 11. század második felétől a hvárezmsahok által kormányzott állam előbb a felemelkedő Szeldzsuk Szultánátus, majd a 12. század közepétől a karakitajok adófizetője lett, amely azonban a két nagyhatalom árnyékában fokozatosan kibújva vazallusi kötelezettségei alól expanzióba kezdett. 1194-ben a hvárezmi uralkodó, Aláaddin Tekish (1172–1200) legyőzte III. Togril szeldzsuk szultánt Nyugat-Iránban, így Hvárezm és Irán egy kézben egyesült. A hvárezmi nagyhatalom fénykora Aláaddin Mohamed szultán uralkodása (1200–1220) idejére tehető, aki folytatva elődei expanzív politikáját a karakitajok segítségével 1215-re végleg szétzúzta az iráni-indiai eredetű gurida államot és elfoglalta a gazdag transzoxianai városokat (Buhara, Szamarkand) miután megölette az utolsó karahanida uralkodót Oszmánt. PETRUŠEVSKIJ 1977. 131.; OLDAL 1987. 120–121; VÁSÁRY 1986. 124–125.; VERNADSKY 1953. 35–36.

⁶ BOYLE 1968. 303.

indíthatta az uralkodót arra, hogy egy küldöttség révén szerezzen megbízható információkat a dzsürcsik területén zajló hódításokról.⁷ Az érdeklődés kölcsönös volt, mert a mongolok is felfigyeltek a keleti muszlim birodalomra, amely a Bizáncból, Kínából és Iránból kiinduló kereskedelmi utak találkozási pontján feküdt.⁸ A nomádok ugyanis érdekeltek voltak a távolsági kereskedelem fenntartásában, a birodalmukon átvezető útvonalak minél nagyobb mértékű ellenőrzésében, a rajtuk áthaladó áruk megvámoltatásában illetve a kereskedők épségének biztosításában. A birodalom fenntartásához és a további hódításokhoz nélkülözhetetlen reguláris hadsereg és adminisztráció fenntartását valamint a nomád birodalmi elit igényeit kielégítő luxuscikkek beszerzését ugyanis csak a kereskedelem támogatása, illetve az alattvalók adói révén tudták biztosítani.⁹ Ha a nomádok a távolsági kereskedelembe – rendszerint közvetítők révén, akik általában valamilyen letelepült életmódot folytató közegekből származtak (pl. szogd vagy muszlim kereskedők) – nem tudtak be kapcsolódni vagy a környező letelepült államok nem szándékoztak velük kereskedni, gyakran folyamodtak erőszakos eszközökhöz, melyek során cserére próbálták kényszeríteni őket, vagy hódító hadjáratokat vezettek az illető államok területére.¹⁰ Ha a muszlim források által nyújtott képből próbálunk meg kiindulni, akkor a Hvárezm elleni mongol támadás is ez utóbbi kategóriába tartozik.

A mongolok és a hvárezmiekek közötti diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről, pontos menetéről némileg ellentmondásos adataink vannak. Al-Dzsuzdzsani leírja, hogy 1215-ben Aláaddin Mohamed (1200–1220) hvárezmi szultán parancsára Baha-ad-dín Rázi vezetésével egy küldöttség érkezett Kínába. (A történetíró információit közvetlenül a követség vezetőjétől, Rázitól szerezte). A nagykán fogadta a követeket, akikkel állítólag megüzente a hvárezmi uralkodónak, hogy őt tartja „Nyugat”, magát pedig „Kelet urának”.¹¹ Dzsuzdzsani alapján ez a Kínában tett látogatás tekinthető valószínűleg a nagykán és a hvárezmi uralkodó közötti első „hivatalos” politikai kapcsolatfelvételnek.¹² (Erről az eseményről Dzsuzdzsanim kívül egyetlen más kortárs muszlim forrásban sem találunk adatokat). A XIII. század közepén alkotó Dzsuvaini¹³ (és az

⁷ BARTOL'D 1963. 401.; BOYLE 1968. 303–304.

⁸ Az Aral-tótól délre fekvő Hvárezm területén keresztül vezetett a Selyemút, amely már az ókor óta a Távolsági Keletet kapcsolta össze – Közép-Ázsián keresztül – Európával, valamint az ún. Prémút, mely az orosz és a muszlim területek közötti árucserében játszott kulcsfontosságú szerepet. S emellett Hvárezm a tőle északra élő sztepei népekkel is élénk kereskedelmet folytatott, akikhez egyébként dinasztikus kapcsolatok is fűzték. VÁSÁRY 2003. 125.; VERNADSKY 1953. 35.; FODOR–HEGYI–IVANICS 1993. 64.; PETRUŠEVSKIJ 1977. 109.

⁹ A nomádok kereskedelmi kényszerére és a letelepült államoktól való gazdasági kiszolgáltatottságukra egy a vizsgált korszaknál korábbi példa a nomád eredetű Ujgur Birodalom és a kínai állam viszonya. Az ujgurok birodalmuk fénykorában (VIII. század második fele) képesek voltak arra, hogy a katonailag gyengébb kínaiakat rákényszerítsék arra, hogy szükségen felül vásároljanak a nomádok legfőbb exportcikkének számító lovakat, cserébe viszont selymet követeljenek maguknak. Ugyanez jellemezte a türk-kínai kapcsolatokat is. Ugyanakkor a szakirodalomban olyan vélemény is megfogalmazódott amely a nomád-földműves kapcsolatról, s a nomádoknak a letelepült társadalmaktól való nagyfokú függéséről kialakított sematikus képet némileg árnyalja, s inkább az erdő-steppe-földműves összefüggésében látta. A nomád-földműves kapcsolatról, illetve az eurázsiai lovas és a közel-keleti beduin nomadizmus összehasonlításáról: ZIMONYI 2012. 22.; VÁSÁRY 2003. 87.; SIMON 2003. 323.; ROWTON 1972.

¹⁰ ECSÉDY 1976. 106–108.

¹¹ BARTOL'D 1963. 401.; BOYLE 1968. 303.

¹² BOYLE 1968. 303.

¹³ Aláaddin Atamalik Dzsuvaini (1226–1283) nagy múltú iráni arisztokrata családban született muszlim történetíró és perzsa államférfi. Az 1250-es évek közepén a mongol nagykán székhelyén (Karakorum) járt, ahol elhatározta, hogy megírja a mongolok történetét, mely a Tarikh-i Dzsahangusaj, azaz *A Világhódító története* címet kapta, utalva a Mongol Birodalom alapítójára, Dzsingisz kánra. A mű stílusa sok szempontból a díszes keleti szövegeket követi. Versekkel, morális eszme-futtatásokkal van tagolva. Dzsuvaini (többek között nagy szellemi utódjával Rasidaddinnal szemben) még megélte azt a kettősséget, amelybe mint a mongol hódítással

ő munkáját kivonatoló Rasidaddín szerint) Khodzsendi Ahmed, Huszein emír fia és Ahmed Balcsik vezetésével egy muszlim kereskedőcsoport látogatott Mongóliába vagy Kínába, hogy a kereskedelmi kapcsolatok felvételéről tárgyaljanak Dzsingisz kánnal, mivel a hvárezmi szultán a Gücsülük najman fejedelemmel való háborúja idején a Kelet-Turkesztánba vezető útvonalakat lezárta, ezért azt Mongólián keresztül kellett megkerülni.¹⁴ Bartold feltételezi, hogy a kereskedő csoport Rázi kínai követségéhez csatlakozva jutott el a Jin-birodalomba.¹⁵ Dzsingisz kán szívélyesen fogadta a kereskedőket, elfogadva ajánlatukat, akikkel egyúttal kereskedett is. Naszavi¹⁶ történetíró szerint Dzsingisz kán elküldte a szultánhoz a horezmi *Mahmúdot*, a buharai *Ali Hozsát* és az otrari *Juszuf Kenkát* egy levél kíséretében, amelyben a nagykan többek között elismerését fejezte ki a szultán „sikereit”¹⁷ illetően, majd javaslatot tett egy barátsági- és békeszerződés megkötésére. Ennek a három személynek a kiküldésére valószínűleg a Dzsuzdzsani és Naszavi által említett politikai és kereskedelmi kapcsolatok felvétele után került sor. A mongol uralkodó a kereskedőknek a két immáron szomszédossá vált birodalom területén való szabad áthaladását kívánta elérni, ami a nomádok kereskedelmi érdekei szempontjából érthető.¹⁸ Dzsingisz kán a szultánt „az ő legdrágább fiával egy szinten állónak” és „a muszlimok közül a legjobbnak” nevezte. Erre majd később térek ki. Mohamed az ő szemében pogánynak és barbárnak számító uralkodó közeledését végül is elfogadta, de döntésében, hogy engedélyezi a kereskedők szabad mozgását – Naszavi szerint – szinte kizárólag a mongol hatalom felderítésének szándéka vezette.¹⁹

A Hvárezm elleni támadásra a casus belli az ún. otrari incidens és az azt követő események voltak. 1218-ban egy kereskedő karaván tagjait – Dzsuvaini szerint mintegy 450 muszlimot – akik uruk a nagykan jóvoltából érkeztek a birodalomba, lemészároltatta a Szir-Darja partján fekvő határváros, Otrar kormányzója, akit a források Gair kán vagy Inalcsuk (Naszavinál *Inal-khan*) néven is emlegetnek. Hamarosan Dzsingisz kán parancsára egy követ érkezett a szultánhoz, hogy elérjék az otrari kormányzó kiadatását és elégtételt követeljenek a kereskedők haláláért. Az uralkodó azonban ezt visszautasította és a követet Ibn Kefredzs Bográt két mongol kísérelőjével

együtt járó pusztítást elviselni kényszerülő régi iráni előkelő család tagja és hithű muszlim, ugyanakkor mint a már berendezkedő mongol politikai és katonai uralomnak behódolni kényszerülő iráni adminisztráció egyik tisztviselője került. Ez a kettősség munkájában is tükröződik. Egyrészt leplezetlenül tárja olvasói elé a mongol hódítók sok esetben példátlan kegyetlenségét, – hiszen az iszlám civilizáció (és Irán) története során valószínűleg első ízben élt át a nomád hódítók részéről ilyen elsöprő erejű támadást –, másrészt, mint az isteni büntetés eszközét láttatja, amely a muszlimok, főként a hvárezmsahok gögjét és fennhéjzását volt hivatva büntetni. Méltatja ugyanakkor a mongol birodalomszervezést és a hódítók vallási türelmét, amely a háborúval együtt járó káosznak is véget vetett. Munkáját először D' Ohsson fordította le. A teljes kézirat anyag 1937-ben került publikálásra. Juvaini 1958.; Oldal 1987. 175–176.; Boyle 1962. 133., 134., 136.; EI 1965. 606–607.

¹⁴ BARTOLD 1963. 436., 468.

¹⁵ Az események pontos kronológiája továbbra is bizonytalan. Bartold feltételezi, hogy a kereskedők csatlakoztak Baha-ad-dín Rázi követségéhez vagy követték azt Kínába. BARTOLD 1963. 403.

¹⁶ Siháb-ad-dín Muhammad an-Naszavi az utolsó hvárezmi szultán Dzsasal-ad-dín Mankburni személyi titkára, s életrajzának szerzője volt, aki Horaszánban született. Az uralkodó oldalán mongolelennes harcokban is részt vett. Ő irányította a szultán levelezéseit is. Aleppóban halt meg 1249-50 körül. Fő művét, Dzsasal-ad-dín szultán életrajzát arabul írta, s 1241-42 körül fejezte be. AN-NASAVI 1996.; LEVI – SELA 2010. 125.; EI 1993. 973–974.

¹⁷ Minden bizonnyal a hvárezmi nagyhatalom kiépítésére gondolhatott Dzsingisz melynek során Mohamed szultán egyik legnagyobb tette a gurida állam bekebelezése volt.

¹⁸ BARTOLD 1963. 401–402.; GROUSSET 1970. 238.

¹⁹ BARTOLD 1963. 404., 462., 466.; AN-NASAVI 1996. 73–75.

együtt kivégeztette.²⁰ A korabeli jogfelfogásban a követek megölése igen súlyos vétségnek számított, különösen a mongolok szemében, éppen ezért a Hvárezm elleni háború megindítására – formai szempontból is – elegendő indoknak tűnt.²¹ A Hvárezmi Birodalom elleni elsőprő erejű mongol támadás 1219 őszén vette kezdetét²², amely néhány év alatt megsemmisítő csapást mért a birodalom központi (Hvárezm, Transoxiana, Horaszán) területeire. 1220 februárjában foglalták el Otrar és Buharát, márciusban pedig Szamarkandot.²³ 1221-ben esett el a birodalom központja Ürgencs.²⁴ A hadjárat célja a Hvárezmi Birodalom legyőzése volt, illetve a vele szövetségi viszonyban lévő államok, mint potenciális ellenfelek semlegesítése.²⁵ Mindez alapos előkészületekre utal.²⁶ A támadás módszeres volt, az ellenálló városok lakosságát nem kímélték.²⁷ A közép-ázsiai muszlim világ a mongol hódítás első hullámát addig soha nem tapasztalt mértékű pusztításként élte meg. Nem elhanyagolhatóak a gazdasági következmények sem, amelyek a mongol támadások által érintett területek fejlett öntözéses gazdálkodását érték.²⁸ A hódítók helyzetét nagyban megkönnyítette, hogy a Hvárezmi Birodalom egyes tartományai csak laza egységet képeztek, ami abból adódott, hogy eltérő etnikumú és kultúrájú vidékeket egyesített magában, s csak aránylag nem olyan régóta.²⁹ Igen súlyosan esik latba, hogy a szultán és a hvárezmi hadsereg parancsnokai között igen feszült volt a viszony, mely többek között dinasztikus érdekekre is visszavezethető, másrészt mert nem merete vállalni a közvetlen összecsapás kockázatát, a szultán decentralizáltta a hadvezetést, azáltal, hogy a városokban szétszórva helyezte el egységeket.³⁰ A dinasztikus és egyéb ellentétek mellett vallásiak (síita és szunnita doktrína hívei közötti ellentétek, a szultán és a helyi muszlim klérus közötti viszályok) is megosztották a birodalmat, ez utóbbiakat csak súlyosbította a hvárezmi uralkodónak a Bagdadban székelő kalifával 1217 óta tartó ellenséges viszonya, amely nem tett lehetővé együttes fellépést a mongolokkal szemben. A mongol hadsereg

²⁰ Ibn-al-Aszír szerint a két tatár kísérőt elengedte a szultán miután annak parancsára levágták szakállukat. BARTOL'D 1963.; LEVI–SELA 2010. 127.

²¹ RATCHNEVSKY 1983. 111.; SINOR 2003. 311.; BALOGH 2001. 156.

²² Bár ezt megelőzően volt egy kisebb összecsapás a mongol és hvárezmi csapatok között a kipcakok (mivel a források az Aral-tó környékére lokalizálják az ütközet helyét, ezért a kanglik jöhetnek szóba) területére menekült merkitekkel vívott harc közben. Az összecsapást a források szerint Mohamed hvárezmi szultán provokálta ki, aki a mongol csapatok ellen nem ért el sikert. BARTOL'D 1963. 435.; BOYLE 1968. 305–306.

²³ ZIMONYI 2012a. 167.

²⁴ Ürgencs vagy Gurgandzs. Az Amu-Darja bal partján fekvő város már a birodalom székhelyé válása előtt is fontos kereskedelmi központ volt, amely kapcsolatban állt a hajdani Kazár Birodalommal, a Közél-Kelet államaival, az oguzokkal, volgai bolgárokkal. 1221-ben mikor a város alatt egyesült a mongol hadsereg sehogyan sem tudván bevenni azt végül az Ürgencset védő gátat áttörték, elárasztva a várost vízzel. MOLNÁR 1994. 276.; EI 2000. 892–893.

²⁵ Ez utóbbi momentumra utal Dzsocsinak, Dzsingisz kán legidősebb fiának az Aral-tótól északra nomadizáló kanglik elleni hadjárata, másrészt az 1221-23 közötti Kelet-Európába vezetett felderítő hadjárat is, melynek elején a Kaukázusban fekvő államokra (Grúzia, Azerbajdzsán) mérték csapást. Elképzelhető, hogy Szübötej bagatur 1219-es hadjárata a kun Ölberli törzs ellen is ezt a célt szolgálta, legalábbis részben, noha a kínai források szerint a támadás közvetlen kiváltó oka az volt, hogy az Ölberlik vezetője menedéket nyújtott egy Dzsingisz elől menekülő merkit vezetőnek, s nem volt hajlandó kiszolgáltatni a mongoloknak. B. SZABÓ 2007. 18–20.; BALOGH 2001a. 8.; SPULER 1943. 14.

²⁶ A hadjáratokban Dzsingisz kán mindegyik fia részt vett, akik különböző feladatokat kaptak a nagykántól. VÁSÁRY 1986. 37.

²⁷ Kivételt a kézművesekkel tettek, akiket a birodalom belsejébe szállítottak, hogy mesterségbeli tudásukkal a mongol birodalmat szolgálják. VÁSÁRY 1986. 193.; B. SZABÓ 2007. 48.; FODOR – HEGYI – IVANICS 2014. 36–41

²⁸ PETRUŠEVSKIJ 1977. 131.; WAUGH 2000.

²⁹ VERNADSKY 1953. 36.; PETRUŠEVSKIJ 1977. 108.

³⁰ ZIMONYI 2012a. 167.; SPULER 1943.

előrenyomulásával e hajszálrepedések mentén a birodalom politikai és katonai irányítása összeomlott, a hvárezmi uralkodó ellenségei elől menekülve végül a Kaszpi-tenger egy kis szigetén halt meg 1220 decemberében vagy 1221 elején.³¹ A Hvárezm elleni büntetőhadjáratnak³² része volt egy felderítő jellegű expedíció melyet Kelet-Európába vezettek. A Mohamed szultán üldözésével megbízott két parancsnok, Dzsebe és Szübötej miután jelentést tettek a mongol uralkodónak a szultán haláláról, engedélyt kaptak a nyugatra fekvő országok felderítésére.³³ A mintegy 20 ezer főt számláló mongol sereg a Kaukázuson átkelve betört a kelet-európai steppe régióba, ahol a dél-orosz fejedelmek és a kunok egyesült seregére mértek megsemmisítő vereséget a Kalka folyó mellett 1223-ban.³⁴ A hadjáratot egyelőre nem követte hódítás, Dzsebe és Szöbetej seregei ugyanis 1224 elején visszatértek Ázsiába és csatlakoztak Dzsingisz kán főerőéhez.³⁵ Dzsingisz kán turkesztáni és hvárezmi hadjárata lényegében már 1222-ben befejeződött.³⁶

Nem világosak a háborút kirobantó otrari incidens körülményeinek, s a Hvárezm elleni támadás előzményeinek a részletei, ugyanis a különböző források némileg eltérő módon tájékoztatnak az eseményekről, s más és másképpen ítélik meg azokban a szultán és a kormányzó szerepét. Nem egyértelmű a szultán szerepe a kereskedők lemeszárlására vonatkozó parancs kiadásánál. Az általam vizsgált muszlim forrásokat a szultán szerepének megítélése alapján két nagyobb csoportra oszthatjuk: az egyikbe azok tartoznak, amelyek valamiképp a szultán felelőségét kisebbítik, esetleg teljesen figyelmen kívül hagyják. Míg a másikba inkább azok, amelyek ráhárítják a felelőséget, s az otrari kormányzót, mintegy a szultán parancsának végrehajtójaként állítják be. Az egyes csoportok ismertetése előtt érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a mongol hódítók szolgálatában álló muszlim szerzők, mint Dzsuvaini és Rasidaddín³⁷ művei hordoznak magukban bizonyos tendenciózus jelleget mint arra már korábban Petrusevskij is rámutatott. Ez többek között abban nyilvánul meg, hogy Dzsingisz kán hadivállalkozását megpróbálták „igazságos” háború gyanánt feltüntetni, amely a „bűnbe esett” muszlim birodalmat sújtotta.³⁸ Tehát

³¹ VÁSÁRY 1986. 37.; B. SZABÓ 2007. 18.

³² A muszlim források – még a hvárezmi szultánokhoz lojális Naszavi is – a Hvárezm elleni mongol invázióknak egyfajta „büntető” jelleget kölcsönöznek, amit megerősíthet talán az a tény, hogy az okozott pusztítások következtében a (mongolok számára is fontos) kereskedelmi útvonalak is elkerülték ezt a térséget. WAUGH 2000; FODOR – HEGYI – IVANICS 2014. 36–41.

³³ ALLSEN1983. 10.; VÁSÁRY 1986. 38.

³⁴ A Hvárezm elleni hadjárat és a kalkai csata érdekessége, hogy ekkor kerültek a mongolok először az európai keresztény történetírók látókörébe. KOVÁCS 2014. 413–420.

³⁵ B. SZABÓ 2007. 24.; KOVÁCS 2014. 413–420.

³⁶ VÁSÁRY 1986. 38; B. SZABÓ 2007. 25.

³⁷ Rasidaddín Fazlallah (1247–1318) perzsa államférfi és udvari történetíró. Hamadánban született. Boyle hangsúlyozza, hogy a történetíró már abban az időben élt, amikor a mongolok által okozott pusztítások távoli eseményeknek tüntek, s az alattvalók lassan kezdték elfogadni a „Pax Mongolicát”, mint a dolgok természetes rendjét, s Dzsingisz kán személyének megítélése is átalakuláson ment keresztül. Történeti munkája a Dzsami at-tavarikh, azaz a történetek gyűjteménye volt, mely lényegében a Tarikh-i Dzsahangusajnak a Dzsingisz kán nyugati hadjárataira vonatkozó részét kivonatolta, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy eredeti mongol dokumentumok (Altan Debter) kivonatahoz is hozzáférhetett. A Dzsami-at-tavarikh egyik legfontosabb szerepét a kutatók abban látják, hogy szakítva a korábbi gyakorlattal nemcsak a muszlim világ történetét mutatta be, hanem mindazoknak a népekét is, akikkel a mongolok hódításaik során kapcsolatba kerültek. Rasidaddín munkájáról számos másolat készült, több későbbi szerző is hivatkozott rá. A szakemberek előtt is sokáig ismertebb volt Dzsuvaini művéénél. RAŠID-AD-DIN 1952.; BOYLE 1961.; OLDAL 1987. 181., 182., 179–191.; BUELL 2003. 105.; BOYLE 1967. 133.; EI 1998. 443–444.

³⁸ Ennek egyik legszembetűnőbb példája az amikor Dzsuvaini arról ír, hogy a mongolok eleinte megkülönböztetett tisztelettel bántak a muszlimokkal, később azonban „bűneik” miatt változott meg velük szemben a magatartásuk. Ehhez hasonló analógiák a keresztény Európában is voltak, ahol az egyes Európára törő

Dzsingisz kán fellépését igyekeztek pozitívabb színben feltüntetni, s inkább a hvárezmi szultán és/vagy az otrari kormányzó „bűnösségére” helyeződött a hangsúly. Ennek a büntetésnek - a kor felfogásának megfelelően – természetesen voltak bizonyos „előjelei” is, amelyek a szultán lépéseit kísérték.³⁹ Grousset munkájában rámutatott arra, hogy Dzsingisz és Mohamed személyiségének ábrázolása is sok szempontból ellentétes a forrásokban: az előbbi igazságos, nagyvonalú, bátor, míg az utóbbi uralkodó ezen erények egyikével sem rendelkezik.⁴⁰ Fontos megjegyezni, hogy azok a muszlim történeti munkák, krónikák, amelyek egyiptomi másolóktól, vagyis az ilkanida mongol uralommal ellenséges viszonyban lévő mameluk hatalomtól hagyományozódtak ránk - mint Spuler is rámutatott arra – az általuk képviselt hatalom elvárásainak megfelelően alakítottak az egyes történeteken, ami többnyire abban nyilvánult meg, hogy negatívabb színben tüntették fel a mongol uralmat, mint a már említett szerzők akik a mongol birodalom fennhatósága alatt éltek.⁴¹ Petruszskij a mongol uralommal ellenséges szerzők csoportjába három történetíró sorol: an-Naszavi, al-Dzsuzdzsani és Ibn-al-Aszir.⁴² Közülük ketten mongolelles harcokban is részt vettek.⁴³ An-Naszavi helyzete azért is érdekes, mert a szultán anyjával, a nagyhatalmú Terkhen katunnal és annak egyik hívével, a már említett otrari kormányzóval ellenséges viszonyban lévő Dzsasal-ad-dín szultán titkára, s biográfiájának szerzője volt, emellett részt vett az uralkodó oldalán a mongolelles harcokban.⁴⁴ Ebből feltételezhető, hogy némileg elfogult volt urával, s annak apjával, Mohamed szultánnal szemben, habár sok szempontból tárgyilagos munkájában.⁴⁵ Naszawi szerint ugyanis az egész tragédiáért kizárólag az otrari kormányzó volt a felelős, aki mohóságából akarta a kereskedők vagyonát megszerezni. Értesítette a szultánt a kereskedők érkezéséről, akik szerinte kémeek módjára viselkednek, ezért az uralkodó elrendelte letartóztatásukat, kivégzésük a muszlim szerző szerint viszont már a kormányzó „magánakciójának” tudható be.⁴⁶ A szultán pedig hallgatólagosan tudomásul vette és fedezte Inalcsukot, mivel nem akart összetűzésbe kerülni a mögötte álló katonai arisztokráciával, amely meghatározó erőt képviselt a Hvárezmi Birodalomban, s ennél fogva a szultán mozgásterét jelentősen leszűkítette.⁴⁷ Nem mellékes szempont, hogy mint említettük a kormányzó, Mohamed szultán anyjának, Terkhen katunnak volt rokona, akinek igen nagy befolyása volt az államügyekre, s a szultánnal is szembenállt.⁴⁸ Dzsuzdzsani két helyen Naszavihoz hasonlóan a kormányzó kapzsiságát emeli ki, s a szultán szerepéről nem történik említés, bár az egyik helyen megjegyzi, hogy az áruk, amelyek a kereskedőknél voltak végső soron az uralkodóhoz kerültek.⁴⁹ Ibn al-

nomád hadakat (hunok, magyarok, mongolok), mint Isten ostorait ábrázolták. Itt azonban annyiban másabb a helyzet, hogy az egyes perzsa történetírók az Iránban berendezkedő mongolok, vagyis elvileg az ellenség szolgálatában írtak, ezért a hatalommal szembeni állásfoglalásuk eleve korlátozottabb lehetett. OLDAL 1987. 176.; SPULER 1939. 16–17.

³⁹ Az egyik ilyen előjel az volt, amikor a bagdadi kalifa ellen háborúra készülő szultánt egy hirtelen támadt hóvihár akadályozta meg terve megvalósításában. Lásd lentebb. A versek és a különböző Koránból vett idézetek is ezt a tendenciózus beállítást erősítik. BOYLE 1962. 133.

⁴⁰ GROUSSET 1970. 236.

⁴¹ SPULER 1939. 17.

⁴² PETRUŠEVSKIJ 1977. 107.

⁴³ Al-Dzsuzdzsani a mongol betörés idején részt vett Tulak város védelmében. OLDAL 1987. 139.

⁴⁴ PETRUŠEVSKIJ 1977. 107.; LEVI–SELA 2010. 125.

⁴⁵ AN-NASAVI 1996. 17–423.

⁴⁶ BARTOĽD 1963. 405.; AN-NASAVI 1996. 75.

⁴⁷ AN-NASAVI 1996. 75.; PETRUŠEVSKIJ 1977.

⁴⁸ RATCHNEVSKY 1983. 112.; BARTOĽD 1963. 405.

⁴⁹ BARTOĽD 1963. 466.

Aszir viszont úgy tudósít, hogy miután az otrari helytartó értesítette Mohamedet a kereskedők érkezéséről, a szultán azonnal kiadta a parancsot a kalmárok lemészárlására és vagyonuknak a szultán részére való lefoglalására, aki az azoktól lefoglalt árukat a buharai kereskedőknek adta el.⁵⁰ Ibn al-Aszir információit a buharaiaknak eladott árukról egy buharai vallásjogtudóstól (fakih) nyerte, aki Szamarkandban volt mongol fogságban, de megszökött onnan.⁵¹ Mindez emeli a muszlim szerző forrásának értékét. Bartold valószínűnek tartja, hogy így akarták kárpótolni a buharai kereskedőket azért, hogy a szultán még a Gücsülükkel vívott háborúja idején lezárta a Turkesztánból, a nomádokhoz vezető kereskedelmi utakat. Véleményem szerint ezt erősíti, hogy Dzsingisz kán személyesen vezette azt a hadjáratot, amelynek során seregei szinte a földdel tették egyenlővé Buharát és Szamarkandot, ami talán „bűnrészességük” megbosszulásának is tekinthető.⁵² (Bár ne feledjük a mongolok támadásai más ellenálló városokat sem kíméltek). Dzsuvaini és Rasidaddín annyiban jelentenek többletet az előzőekhez képest, hogy említést tesznek a kormányzónak egy indiai kereskedővel való afférról. A kereskedő, aki már régóta ismerte a helytartót azzal, hogy a megtisztelő kán titulust neve mellől (ld. *Inal-han* vagy *Khair-khan*) elhagyva bizalmasan Inalcsuknak (vagyis a személynevet kicsinyítő képzővel látva el) nevezte, valamint urának, Dzsingisz kánnak a méltatásával maga ellen ingerelte a sértett kormányzót. A kutatás általában ehhez az információhoz kapcsolja Naszavinak azon adatát, amely említést tesz arról, hogy Inal kán a szultánnak írt levelében beszámol arról, hogy a kereskedők, ha a köznépből valakivel egyedül maradnak, akkor azt megfenyegetik, elbizonytalanítják azzal a politikai rendszerrel szemben, amelyben él.⁵³ Konkrét személy(ek) neve nem hangzik el, mégis Naszavi szavainak fényében válik érthetővé Dzsuvaini tudósítása az indiai kereskedőről. Ésszerűnek tűnik Petrusevszkij felvetése, hogy a kormányzó vajon miért csak ez utóbbi karaván érkezésénél fedte fel mohóságát, ami ilyen súlyos cselekedethez vezetett, amely egyébként – mint azt kiemeli a szerző – a muszlim világban nagyon is szokatlan jelenség volt.⁵⁴ Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy nyilván azzal maga is tisztában volt, hogy egy ilyen cselekedettel, tudniillik a kereskedők lemészárlásával, vagyonuk lefoglalásával egy háborús konfliktust generálhat, hiszen a kereskedők, követek lemészárlása szinte minden nép korabeli jogfelfogásában súlyosan esett latba. Ezzel csak arra szeretnék utalni, hogy a kormányzó tette mögött alapos megfontolások állhattak, amikor kiadta a parancsot, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy egy a két birodalom határán álló várost kormányzott, vagyis közvetlenül ki volt téve egy esetleges ellenséges támadásnak. Dzsuvaini – Naszavihoz hasonlóan – az indiai kereskedő magatartása miatti sértettség mellett szintén a kapzsiságot emeli ki, mint fő ösztönző erőt a kormányzó tette mögött. A szultánnak Irakba küldött levelében (aki abban az időben ott tartózkodott) amikor a helytartó azt állította, hogy a kereskedők spionok módjára viselkednek, tulajdonképpen csak a saját kapzsiságának ürügyéül szolgált eszerint az értelmezés szerint; a szultán pedig ennek hatására megparancsolta lemészárlásukat és vagyonuk lefoglalását. Tehát, mint láttuk az egyes forráscsoportok esetében a szultán és a kormányzó szerepének megítélésében eltéréseket fedezhetünk fel. Bartold kiemeli, hogy egy valami azonban bizonyosnak tűnik: a helytartó osztozott a zsákmányon a szultánnal, aki a hozzá került árukat a buharai (és részben a szamarkandi) kereskedőknek adta el, az ebből

⁵⁰ BARTOLD 1963. 465.

⁵¹ BARTOLD 1963. 466.

⁵² Buhara elpusztítása a muszlim irodalomban nagyon is ki van hangsúlyozva. Egy történet szerint Dzsingisz kán Buhara bevételét követően beszédet mondott az összegyűlt tömegnek, melyben állítólag kijelentette, hogy ő Isten akaratának végrehajtója.

⁵³ AN-NASAVI 1996. 75.

⁵⁴ PETRUŠEVSKIJ 1977. 107–139.

származó pénzt pedig megtartotta.⁵⁵ A kereskedők kémtevékenységgel való gyanúsítását egyébként Naszavi is megemlíti munkájában.⁵⁶

Hansgerd Göckenjan *Felderítők és kémek* címet viselő tanulmányában Vernadsky és Ratchnevsky nyomán kifejti, hogy a mongolok által küldött kereskedőknek az adott idegen állam gyengeségeinek feltérképezése mellett a mongol uralom propagálása is feladatuk volt, amely többnyire a mongol uralkodó nagylelkűségének és toleranciájának hirdetésében öltött testet.⁵⁷ VÉR Márton egy tanulmányában a mongol birodalmi hírszerzés vizsgálata kapcsán részben érintette a követek, kereskedők szerepének kérdését.⁵⁸ Megállapítása szerint a mongolok rendszerint olyan személyeket alkalmaztak követként, akik az adott ország politikai, gazdasági, kulturális viszonyaival tisztában lévő, több nyelven beszélő világlátott emberek voltak. Többek között ezt a véleményét azzal támasztotta alá, hogy a Julianus barát első útjáról szóló *Riccardus-féle* jelentésben szerepel egy tatár vezér követe, aki tudott magyarul, oroszul, kunul, németül, „szaracénul”⁵⁹ és tatárul.⁶⁰ A felsoroltak alapján tehát olyan népek nyelvén, amelyek a Mongol Birodalom látókörében voltak, s politikai célkitűzése miatt ezen etnikumok fontosak voltak számára. Dzsingisz kán célja már ebben az időben (tehát még az otrari incidens előtt) Mohamed szultán birodalmának elfoglalása lett volna, véleményem szerint nem lehet egyértelműen eldönteni. Talán igaza lehet Bartoldnak amikor a kereskedők szerepét értékelve „nemzetek felett álló” jellegükre mutatott rá, akik foglalkozásukból adódóan – lévén, hogy idegen országokban tartózkodtak, követi megbízást is vállalva – természetesen következett, hogy sok mindent megfigyeltek, több információhoz juthattak, mint nem kereskedő honfitársaik.⁶¹ Ebből a szupranacionális jellegből logikusan következhetne Pritsak nézete, mely a nomád birodalmak fennállásának egyik tartópillérévé teszi a kereskedőket (a nomád fegyveres haderő mellett), akik egy hatalmas transzkontinentális birodalom létrehozásában érdekeltek, amely a távolsági kereskedelem elől elhárítana minden akadályt.⁶² Ugyanakkor talán árnyalja a kereskedők, követek hírszerző tevékenységét mongol sajátosságként látható képet, hogy a két birodalom, mint említettük az 1210-es évektől egyre inkább határos kezdett lenni egymással, ami elengedhetlenné tette a hírszerzést, egymás megfigyelését. Ezt igazolja, hogy hvárezmi részről is volt igény erre.⁶³ Másrészt ugyancsak árnyalhatják ezt a képet – a különböző európai párhuzamok is. A *koldulórendek* (domonkos, ferences) tagjairól számos nyugati forrás állítja,

⁵⁵ BARTOLD 1963. 466.

⁵⁶ AN-NASAVI 1996. 74.

⁵⁷ GÖCKENJAN 2001. 59.

⁵⁸ VÉR 2012. A mongolok, s általában a nomádok hírszerzéséhez további szakirodalom: GÖCKENJAN 2001.

⁵⁹ „szaracén nyelv” – Ebben az esetben a perzsa nyelvet érthették alatta. VÉR 2012. 146., 12. jz.; Györfy György (szerk.): Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Julianus, Plano Carpinus és Rubruk útjelentései. Budapest, 1986³, 24. (az általa írt Bevezetőben); Nagy (szerk.) Tatárjárás, 121. o. 28. jz.

⁶⁰ VÉR 2012. 146.; GYÖRFFY 1986³. 44.

⁶¹ A kereskedők és követek „általános” információközvetítő szerepére utal az, hogy a 14. század végén az Arany Horda akkori uralkodója Toktamis a rusz fejedelemségek elleni büntetőháborúra készülve megtiltotta a kereskedőknek és követeknek az említett területekre való utazását az információkiszivárgásának megakadályozására. Elgondolkodtató az is, hogy a volgai bulgárok kereskedőpartnerük a hvárezmi birodalom bukásáról viszonylag gyorsan tudomást szereztek, amelyben nyilván a kereskedőknek volt szerepe. BALOGH 2001a. 8; VÁSÁRY 1986. 134.; RATCHNEVSKY 1983. 110.

⁶² Bartold (és Petruszevszkij is) megjegyzi, hogy a muszlim kereskedők és Dzsingisz kán érdekei teljesen egybeestek a távolsági kereskedelem kiszélesítését illetően. BARTOLD 1963. 462.; PETRUSZEVSZKIJ 1977. 112.; ZIMONYI 2012a. 82.; Pritsak, Omeljan: *The Origin of Rus*. Cambridge (Massachusetts) 1981, 11–19.

⁶³ Lásd an-Naszavi híradását, aki leírja, hogy a szultán a hvárezmi Mahmúdot „nemzeti” érzelmekre apellálva próbálja meg rávenni, hogy kémkedjen Dzsingisz kán birodalmában. AN-NASAVI 1996. 73.

hogy a térítés mellett felderítő tevékenységet is folytattak.⁶⁴ Viszont azzal egyet érthetünk, hogy a hírszerzést és felderítést a mongolok fejlesztették fokozatosan olyan szintre a középkori Eurázsia történetében, amely minden addig felülmúlt, s a gyors információáramlást az általuk kiépített postahálózat segítette elő.⁶⁵

Azon kívül nem árt figyelmen kívül hagyni, hogy a mongolok hódításaik során bizonyos szabályszerűségeket követtek, vagyis általában ügyeltek arra, hogy az diplomáciailag is kellően alá legyen támasztva. Ez általában a behódolásra való felszólítástól (a behódolás visszautasítása esetén) a hadüzenet bejelentésén át a tényleges támadásig tartott. Itt jutunk el egy másik problémához. Dzsingisz kán fentebb említett, a hvárezmi uralkodóhoz küldött (az otrari incidens előtt) levelében – amely több muszlim szerző művében is fennmaradt – nem követeli a hvárezmi uralkodó behódolását, hanem a világ felosztása mellett a két birodalom közötti kapcsolatok szorosabbra fűzését, illetve a kereskedők szabad mozgását kívánta elérni.⁶⁶ (Nem elhanyagolható kérdés az, hogy a muszlim történírók által közölt levél az eredeti levél pontos tartalmi kivonata-e, vagy a történírók a saját szájuk íze szerint alakítottak rajta). Bartold úgy véli, hogy Dzsingisz kán ebben az időben még a hvárezmi szultán erejét túlbecsülte, s inkább szövetkezni kívánt vele, amit azzal próbál meg alátámasztani, hogy jelentős mongol erőket kötöttek le a dzsürcsi Kína elleni támadások ebben az időben.⁶⁷ Ugyanakkor érdemes megfontolni néhány körülményt, amelyek árnyalhatják az eddigi koncepciót. Az an-Naszavi munkájában megőrződött, három muszlim követ által hozott levél szövegében ugyanis van néhány elgondolkodtató elem, amelyeket párhuzamba lehet állítani egy néhány évtizeddel későbbi beszámoló információival. Egy mongol kori nyugat-európai ferences rendi utazó Willelmus Rubruk az 1250-es években amikor a mongol nagykán udvarában járt említést tesz arról, hogy egy követén keresztül Möngke nagykán figyelmeztette a francia királyt, IX. Lajost (1226–1270) a mongolok erejére. A beszámolót Hansgerd Göckenjan is közli említett tanulmányában a követek felderítő tevékenységének bemutatása kapcsán. A figyelmeztetés így hangzik: „*Elmész a franciák királyához... Ha szövetséget akar velünk, mi elfoglaljuk a mohamedánoktól a területet egészen az ő földjéig, s a világ többi részét nyugat felé mind neki engedjük át; ha nem akar békét, visszahozod az íjat és a nyilakat hozzánk, megmondva neki, hogy ilyen nyilakkal messzire lövünk és erőt ütünk ám.*”⁶⁸ Ha a két szöveget egymás mellé állítjuk bizonyos hasonlóságokat vehetünk észre. Ismerősen hangzik az üzenetben a „világ felosztása” és a szövetség gondolata, amely már a hvárezmi szultánhoz küldött levélben is felbukkant. A levélben a franciák és a mongolok közötti szövetség ötlete a mohamedánok elleni keresztes harc aktuális programjához kapcsolódott. Dzsingisz kánnak a hvárezmi szultánnal való szövetsége pedig alapvetően a két szomszédos birodalom közötti politikai, kereskedelmi kapcsolatok erősítését célozta volna. Möngke nagykán üzenetének végét egy fenyegetéssel zárja abban az esetben, ha a francia király nem hajlandó a szövetségre. A hvárezmi szultánhoz küldött levélben fenyegetés nem hangzik el ugyan, a levél

⁶⁴ Erre félreérthetetlenül utal egy magyar püspök valószínűleg 1240-ből keltezett levele francia kollégájához, amelyben a mongolok elővédjeinek tartott mordvinokról írja, hogy „ezek gyilkolták meg azokat a domonkosokat és ferenceseket, meg a többi követeket is akiket a magyarok királya küldött felderítésre.” Kovács 2015. 151–152.; NAGY 2003.; VÉR 2012. 145. o. 7. jz.

⁶⁵ VÉR 2012. 146., 151–154.

⁶⁶ AN-NASAVI 1996. 73.

⁶⁷ BARTOLD 1963. 471–472.

⁶⁸ Göckenjan 2001. 59.; Györffy 1986³. 297. A szövegrész latinul (SF I): „*Tu ibis ad regem illum Francorum... Et si vult habere pacem nobiscum, et nos acquiremus terram super sarracenos usque ad ipsum, et concidemus ei residuum terre usque in occidentem; si non vult pacem autem referas arcum ad nos et sagittas, dicens ei quod talibus arcibus longe iacimus et fortiter percutimus.*”

hangvétele alapvetően szívélyes, baráti jellegű, viszont a mongolok katonai hatalmának többszöri említése, külön kiemelve Kína (Jin-állam) meghódítását (ami egyébként nem felelt meg teljesen a valóságnak, mert az mint fentebb említettük csak 1234-ben fejeződött be) félreérthetetlenül kifejezésre juttatja a mongolok hatalmát és legyőzhetetlen erejét, amelyet udvarias formában ugyan, de a szultán tudomására hoz.⁶⁹ Dzsuzdzsani is említést tesz arról, hogy bizonyos „hírek” eljutottak Mohamedhez, hogy a nagykán óva intette őt hatalmától.⁷⁰ Az a momentum pedig, hogy Dzsingisz „az ő legdrágább fiával egy szinten állónak” nevezi a korabeli diplomáciai nyelvben azt jelentette, hogy kvázi vazallusának titulálta.⁷¹ Hozzá kell tenni, hogy a kortárs muszlim források közül csak kettőben, al-Dzsuzdzsaninál és an-Naszavinál őrződött meg, illetve a 14. század első évtizedében alkotó Rasidaddinnál.⁷² (Dzsuvaininál viszont nem szerepel ez az adat, tehát valamilyen más forrásból dolgozhatott Rasidaddín). A kijelentés a mongol birodalmi ideológia megnyilatkozásának is tekinthető, mely minden körülmények között tudomására hozza a mongol uralkodóval kapcsolatban álló idegen hatalmak vezetőinek „az Égisten pártfogásából” uralkodó nagykán elsőbbségét. Dzsingisz kánnak a földi uralkodók közötti hierarchikus elsőbbségét burkoltan megfogalmazó üzenetet úgy tűnik a szultán megértette, mivel Naszavi szerint mélységesen felháborodott Dzsingisz kán eme kijelentésén. Hasonló birodalmi felfogás érvényesült – egymástól függetlenül – a letelepült földműves társadalmakhoz tartozó bizánci és kínai birodalmak diplomáciai elméletében és gyakorlatában.⁷³ Természetesen ez az ideológia az aktuális körülményekhez alkalmazkodva, főként a hódítások kezdetén a külvilág felé még némi rugalmasságot árulhatott el. A későbbiekben viszont egyre határozottabb körvonalat kezdett öltetni, mint azt a mongolok által az egyes uralkodókhoz küldött levelek is mutatják. Talán erre utalhat Julianus: *Epistula de vita Tartarorum* című munkájában az a részlet, amikor arról ír, hogy egy bizonyos Gürkagán nevű vezér – akit általában Dzsingisz kánnal azonosítanak⁷⁴ – miután győzelmet aratott az ornachi (hvárezmi) szultánon „...merészebbé vált, és a földön mindenkinél erősebbnek érezvén magát, megkezdte előrenyomulását (más országok ellen, azzal a szándékkal, hogy az egész világot leigázza).”⁷⁵ A Julianustól vett részlet valószínűleg az *Epistula* szerzőjének (vagy az általa használt forrásnak) az álláspontját tükrözi a mongolok felemelkedéséről, ugyanakkor meglehet, hogy helyesen mérte fel a politikai erőviszonyok alakulását, azáltal, ahogy a Hvárezmi Birodalom legyőzését mindenképpen sorsfordítónak vélte a további nyugati hódítások szempontjából. A mongolok számára a Hvárezmi Birodalom legyőzése pedig mindenképpen az

⁶⁹ GÖCKENJAN 2001. 59.; BARTOL'D 1963. 401.

⁷⁰ BARTOL'D 1963. 401.

⁷¹ PETRUŠEVSKIJ 1977. 111.; SPULER 1939. 17.

⁷² PETRUŠEVSKIJ 1977. 107–139.

⁷³ Bréhier 2003. 13–14. A szerző ebben arról értekezik, hogy a római és keresztény hagyományoknak megfelelően „A birodalom (ti. Bizánci) küldetése az, hogy minden népet fennhatósága alá vonjon és az egész földön győzelemre vigye a kereszténységet”, majd „A teológusok párhuzamot vonnak egyrészt a folyamatos háborúk által megosztott nemzetek polyarchiájá és a politeizmus (a világegyetem anarchikus felfogása), másrészt a császári monarchia és az isteni egység dogmája között: egyetlen Isten van az Égben, egyetlen császár a földön”. Mint az idézett szövegrészből kitűnik a nomád és letelepült birodalmak bár más gyökerűek, ideológiai vonatkozásban azonban mutatnak bizonyos hasonlóságokat.

⁷⁴ BALOGH 2001a. 13. Balogh László tanulmányában hoz példát ezzel ellentétes véleményre is. Pl. Heissig, W: Zum Namen und der Person des Gurgatam. In: Dörrie, Heinrich: Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Julianus O.P. ins Ural-Gebiet (1234/35) und nach Russland (1237) und der Bericht der des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften I. Phil.-hist. Klasse 6. Göttingen 1956. 198-201.

⁷⁵ GYÖRFFY 1986³. 47.

Ég pártfogásába vetett hitüket igazolta.⁷⁶ A muszlim birodalom elfoglalása igen jelentős lépés volt a Nyugat meghódítása felé vezető úton⁷⁷ ugyanis a korábbi nagy birodalmak, mint a hun türk, ujjur elsősorban a steppére terjesztették ki fennhatóságukat, a szomszédos letelepült civilizációk elleni támadásaik nem vontak maguk után tartós hódítást.⁷⁸

Érdeemes szót ejteni a követekről más szempontból is. A korabeli jogfelfogás szerint mint említettük a követek megölése nagyon súlyos vétségnek számított, amit csak súlyosbított, hogy a szultán Dzsingisz határozott követelésére sem volt hajlandó a bűnösöket kiszolgáltatni (sőt a nagykán nevében eljáró követet és két kísérőjét is kivégeztette), s ezzel a rövidlátó politikával láthatólag még inkább magára vonta annak haragját.⁷⁹ Félelmetes fegyver volt a nagykán kezében azért is, mert a megölt kereskedők és követek muszlimok voltak, vagyis akár a megölt muszlimok megbosszulójaként, az iszlám pártfogójaként is felléphetett paradox módon a szultánnal szemben, aki magát „az iszlám szultánjának” nevezte. Nem minden alapot nélkülöz ez az elgondolás, ha számba vesszük azt, hogy néhány évvel korábban Gücsülük legyőzése során éppen az iszlám vallást sújtó vallási üldözés megszűntetésével állították maguk mellé a mongolok a Karakitaj Birodalom muszlim lakosságát.⁸⁰ Ez különösen veszélyes helyzet volt akkor, amikor a szultánnak a bagdadi kalifával való kapcsolata sem volt kielégítő, s birodalmán belül a muszlim klérus jelentős része is elégedetlen volt uralmával.⁸¹ Ez a helyzet tehát harapófóggóval fenyegetett. Itt jutunk el egy másik problémához. A szakirodalomban olyan vélemény is elhangzott, hogy a Hvárezm elleni mongol invázió valamifajta külső befolyással vagyis egy harmadik fél közreműködésével magyarázható.⁸² Eszerint – a korábbi ellenségeskedés okán – a bagdadi kalifa an-Naszir (1180-1225) hívta volna a mongol seregeket a hvárezmi uralkodó ellen, akik készségesen teljesítették is volna „megbízásukat”. Bartold nem tartja valószínűnek, hogy a mongolok „felkérésre” támadták volna meg a Hvárezmi Birodalmat, ugyanis a muszlim források közül mindössze egy olyanról tud, amelyik részletesen beszámol egy a nagykánhoz irányított kalifai küldöttségről (Mirhond).⁸³ Véleménye szerint abban az időben, amikor a muszlim világ két legmeghatározóbb alakja között ennyire kiélezett volt a viszony, elkerülhetetlennek tűnt, hogy ne kapjanak szárnyra ilyen hírek. Néhány sorral lejjebb ugyanakkor mégis megemlíti, – forrásra való hivatkozás nélkül – hogy a kalifátus küldött követeket a térség más hatalmaihoz is, így többek között a guridákhoz, akiket minden bizonnyal revansvágy fűtött a korábban elveszített területekért, valamint (legyőzete

⁷⁶ A XIII. század közepén íródott dinasztikus elbeszélésben, *A mongolok titkos történetében* számtalan alkalommal megjelenik, hogy a nagykán az „Örök Ég erejéből” vetett uralma alá egy-egy népet, így Hvárezm kapcsán is, amelyet *szartaulnak* nevez. Ligeti 2004².

⁷⁷ Annak ellenére is fontosnak tartom ezt megemlíteni, hogy Hvárezm viszonylag gyorsan összeomlott a mongol támadás következtében.

⁷⁸ BARTOLD 1963. 437–438.

⁷⁹ A későbbiekben is tudunk példákat felhozni arra, hogy a mongolok mennyire „nehezmenyéztek” az effajta magatartást. Az 1223-as kalkai csata előtt az oroszok lemeszárolták a hozzájuk – valószínűleg tárgyalási szándékkal küldött – mongol követeket, a második követség már pusztán a hadüzenetet jelentette be, tudniillik, hogy a kunok mellett immáron az oroszok is ellenségük. Ennél még konkrétabban tanúskodik a mongolok hozzáállásáról egy IV. Ince pápához intézett válaszevél, melynek szerzője Gűjüik nagykán (1246-48) volt. Gűjüik válaszában szinte kizárólag a követek megölését rója fel a tatárjárás során megtámadott keresztény államok, így a Lengyel és Magyar Királyság bűnéül, amellyel – a nomád terminológia szerint – az „Isten parancsolata” ellen vétkeztek. Ez pedig összességében a mongol birodalmi ideológia küldetésstudatáról fentebb mondottakkal. SINOR 2003. 311.; BALOGH 2001. 151., 156.; ZIMONYI 2012a. 168–169.; FENELL 1983. 18–31.; GYÖRFFY 1986.³

⁸⁰ BARTOLD 1963. 470.; BUNIJATOV 1993. 82.; GROUSSET 1970. 235.; VERNADSKY 1953. 35.

⁸¹ PETRUŠEVSKIJ 1977. 110.

⁸² BARTOLD 1963. 467.

⁸³ BARTOLD 1963. 467.

előtt) Gücsülükhöz is.⁸⁴ Másrészt hangsúlyozza a szerző, hogy a tatárok hívásának vádja a középkori Európában is ismert volt a XIII. században.⁸⁵ A kelet-közép-európai tatárjárás (1236–1242) idején az investitúráküzdelmek utóvédharcainak korában a pápaság hívei például azzal vádolták az akkori német császárt II. Frigyeset, hogy a mongolokat a pápa ellen hívta, ugyanez a vád fordítva is elhangzott. Ezek a vádak azonban nem tűnnek valószínűnek, ha figyelembe vesszük, hogy az 1260-as évekig még muszlimok elleni mongol-keresztes szövetségről sem beszélhetünk.⁸⁶ Visszakanyarodva Hvárezm megtámadásának okaihoz, a Mongol Birodalom korai hódító háborúinak történeti példái alapján sem tűnik valószínűnek, hogy a mongolok egy másik hatalom felkérésére támadtak volna⁸⁷, azonkívül az események folyásához jóval közelebb álló mérvadó muszlim források sem tájékoztatnak ilyesmiről.⁸⁸ Mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy azzal, hogy a szultán évekkel korábban megtámadta a bagdadi kalifát súlyos hibát követett el, ugyanis az akkori muszlim világ két legfontosabb szereplője között éppen akkor mérgesedett el a viszony, amikor szükség lett volna a közös fellépésre a hódítókkal szemben. A kalifa és a szultán közötti ellenségeskedésről a mongolok kiváló felderítő hálózatuknak köszönhetően nyilván értesülhettek, vagyis nem kerülhette el figyelmüket. A muszlim forrásokhoz képest a közép-ázsiai események szempontjából csekélyebb forrásértékkel bíró európai tudósítások között van egy adat a Julianus barát második útjáról készült beszámolóban (*Epistula de vita Tartarorum*) arról, hogy egy *Withut*⁸⁹ nevű kun fejedelem fia segítséget kért egy *Gürkagán*⁹⁰ nevű uralkodótól – akit a kutatók általában Dzsingisz kánnal azonosítanak – hogy álljon bosszút apja megöléséért és népe uralma alá vetéséért az ornachi⁹¹ szultánon, akit a hvárezmi Mohamed szultánnal azonosítanak.⁹² Bár Dörrie munkájában Julianus ezen információjának forrásértékét nem tartja sokra, mégis érdemes esetleg megfontolni, hiszen a Hvárezmi Birodalom mint polietnikus képződmény igen sok török nyelvű elemet foglalt magába, amelyek egy részét erőszakkal csatolták a birodalomhoz, s mint említettük nem igazán fűzte őket szoros kötelék a

⁸⁴ BARTOLD 1963. 467.

⁸⁵ BARTOLD 1963. 467.

⁸⁶ JACKSON 2003. 348.

⁸⁷ Ha nem számítjuk ide azt, hogy a törzsi egyesítő harcok idején a dzsürcsik kérésére és szövetségében támadták meg Dzsingisz és Ong kán a tatárokat. LIGETI 2004.²

⁸⁸ Ennek lehetséges magyarázataiként felmerülhet, hogy vagy nem hallottak ilyesmiről vagy egyszerűen nem tartották említésre méltónak. Talán harmadik magyarázatként szolgálhat, hogy az előzőekben bemutatott muszlim szerzők szándékosan hallgattak az egyik legnagyobb bagdadi kalifa, an-Naszirli-din-Alláh (1180–1225) ilyen irányú kísérleteiről egy másik muszlim uralkodó ellen, nem akarván befekéttetni a nevét. A kalifa jelentőségét mutatja, hogy az 1250-es években Berke, az Arany Horda uralkodója pénzt veretett a nevére Bulgár városban. VATAI 2011. 59.; HARTMANN 1993. 996–1003.

⁸⁹ A Dörrie által közölt latin nyelvű szövegben *Euthet* alakban szerepel. Egyes feltételezések szerint az *idi-kut* újgur fejedelmi cím megszemélyesítése lehet. Györffy 1986. 226., 51. jz., Dörrie 1956. 170–171.

⁹⁰ Gürkagán – A Dörrie által közölt latin szövegben *Gurgatam* név szerepel, amely megállapítása szerint a *Gurgacan*, vagyis 'gür-kagán' elírása lehet. A török és mongol nyelvű népeknél 'egyetemes kán' jelentésű méltóságnév személynévként való szereplésével állunk szemben, amely arra utal, hogy keleti forrásból kerülhetett a beszámolóba, esetleg valamilyen kelet-európai (pl. Péter orosz érsek, akinek beszámolója a kutatók szerint feltűnő egyezéseket mutat több ponton Julianus beszámolójával) vagy nyugati (latin) forrás közvetítésével. Györffy 1986³. 226. 47. jz., Dörrie 1956. 168–171.

⁹¹ Ornach városát Ürgencsel, a Hvárezmi Birodalom fővárosával azonosítják. Az *Epistula* egy más helyén is felbukkan ez a név, amikor Julianus leírja, hogy Gürkagán fia, a Kán (akit Ögödejel azonosítanak) Ornach városában (valójában Karakorumban) székel, s onnan küldi hadait Kelet-Európába. Györffy 1986³. 48., 227., 71. jz.

⁹² GYÖRFFY 1986³. 47.

dinasztiához. Trepavlov szerint a mongolok valószínűleg ugyanazt a kétszínű cselet alkalmazták, mint amit nem sokkal későbbi felderítő hadjáratuk során a Kaukázus előterében élő alánok és kunok esetében, vagyis a birodalomban komoly katonai és politikai súlyt képviselő török elem egy részét a nomád életformájuk hasonlóságára való hivatkozással tehát valamilyen nomád (vagy török) „egységtudat” propagálásával próbálták meg maguk mellé állítani vagy legalábbis semlegesíteni.⁹³ A muszlim szerzők hoznak példát műveikben arra, hogy a szultántól a korábbi években sérelmet szenvedett katonai és vallási vezetők átálltak Dzsingisz kánhoz.⁹⁴ A mongolok nem késlekedtek kihasználni az ilyen árulásokból fakadó lehetőségeket annak érdekében, hogy ellenségeikről minél több információ birtokába jussanak. Így jártak el a dzsürcsi Jin-állam elleni támadások során is. Ugyanis a mongolok sikereihez nagymértékben hozzájárult Dzsingisz kán propagandája is, mely végül a dzsürsikkkel ellenséges kitajok lázadásához vezetett.⁹⁵ Talán az egyes török vezetők árulásának emléke őrződhetett meg, ha erősen torzult formában, más korábbi vagy későbbi történeti eseményekkel összemosódva is Julianus beszámolójában.⁹⁶

Tanulmányomban a mongol-hvárezmi kapcsolatok történetét szerettem volna összefoglalni a mongol invázióig a számomra hozzáférhető muszlim források alapján, illetve rávilágítani elsősorban a mongol birodalmi ideológia szempontjából bizonyos homályban maradt részletekre. Mint láttuk az egyes források olykor a támadás indítékait tekintve eltérő képet közvetítenek. Gondolok itt többek között a mongol invázióhoz vezető otrari incidens és az azt követő események leírásának ellentmondásosságára az egyes forrásokat vizsgálva, melyek gyakran politikai célzatosságról árulkodnak. A szakirodalomban, mint láttuk a támadás megtervezettségéről megoszlik a kutatók véleménye. Ebben a kérdésben nem kívánok egyértelműen állást foglalni, inkább csak az egyes hipotézisekben fellelhető hiányosságok meglétére szerettem volna felhívni a figyelmet, ugyanakkor hajlok Bartold nézetének elfogadására a támadás körülményeit illetően a tekintetben, hogy a fokozatosságra helyezném a hangsúlyt a birodalom terjeszkedésének korai szakaszában. Hogy eleve megtervezett lett volna a Hvárezm elleni háború úgy vélem nem lehet egyértelműen kijelenteni, ugyanakkor nem lehet elsikkadni afelett sem, hogy a Mongol Birodalom hírszerzése (amely ezekben az időkben alakult ki) nyilván értesült a Hvárezmi Birodalmat megosztó belső problémákról, politikai, etnikai és vallási ellentéteiről, s legalább a támadás során igyekezett ezeket minél jobban kihasználni hódító tervei érdekében.

Dzsuvaini: A Világhódító története

XI. FEJEZET A SZULTÁN ORSZÁGAINAK MEGTÁMADÁSÁNAK OKÁRÓL

Uralkodásának ezen időszakában a teljes békét, nyugalmat és biztonságot teremtette meg és a jólét legmagasabb fokát érte el, mivel az utak biztonságosak voltak, a lázadásokat, zavargásokat leverték, annak érdekében, hogy az elért haszon, nyereség mindig tanúbizonyságot nyerjen, a legnyugatibb és legkeletibb ponton a kereskedők biztonságban érezték magukat.

⁹³ TREPAVLOV 1993. 54.

⁹⁴ Itt utalok Badr-ad-dín al-Amídra, akinek apját an-Naszavi szerint a hvárezmi szultán ölette meg, s aki Otrar ostromakor átállt a mongolokhoz. AN-NÁSAVI 1996. 77.; B. SZABÓ 2007. 44.; PETRUŠEVSKIJ 1977. 116.

⁹⁵ VERNADSKY 1953. 34.; B. SZABÓ 2007. 44.

⁹⁶ GÖCKENJAN–SWEENEY 1985. 97.

Ez idáig a mongolok nem városokban éltek, nem fordultak meg köreikben tömegével sem a kereskedők, sem az utazók, így a különféle ruhaneműk igazi ritkaságnak számítottak köreikben, ahogyan az ezekkel történő kereskedés előnyeinek ismerete is. Ezen okból három személy Khodzsendi Ahmed, Emir Husszain fia és Balcsik Ahmed fia elhatározták, hogy útnak indulnak Kelet felé, mérhetetlen mennyiséget összegyűjtenek árukból, arannyal himzett szőttesekből, zandaichi-ből és mindenből, amelyet ők illendőnek tartottak – ezzel vágtak neki az útnak. Abban az időben a mongol törzseket Dzsingisz kán uralta, a lakóhelyeiket elpusztította, és az egész terület lázongásoktól forrongott. Ennek hatására öröket állított az utak mentén (akiket *qaraqchi*-knak hívtak) és egy *yasa*-t⁹⁷ adott ki, amellyel a területre érkező kereskedők biztonságát szavatolták, és amennyiben az áru a Nagykan által elfogadtatott, úgy a részére és a tulajdonos részére volt átadandó. Mikor a kereskedők a határhoz értek, a *qaraqchi*-knak tetszettek Balcsik ruhaneműi és más portékái, ezért egyenesen a Nagykanhoz küldték. Miután Balcsik bemutatta portékáit három *balis*⁹⁸ aranyat kért azon kelmékért, melyeknek darabját legfeljebb tíz vagy húsz dénárért vásárolta. Dzsingisz kán megharagudott a kereskedő sértő hangneméért, és így szólt: „Csak nem gondolja ezen Embertársam, hogy mihozzánk még senki sem hozott semmiféle kelmét?!” Ezzel elrendelte, hogy Balcsiknak mutassák meg a kelméket, melyeket az előző kánok részére ajándékoztak, és amelyek a Nagykan kincstárát gazdagították, Balcsik portékáit összeírták, majd mint rabolt árut bélyegezték meg, Őt magát pedig foglyul ejtették. Később visszatérhetett társaihoz, és a portékáit is utánuk küldték. Habár a mongolok tapintatlanul, tolakodóan jártak el, a kereskedőknek a portéka értékének megfelelő konkrét árajánlatát elutasították, akik viszont így szóltak: „Mi ezen kelméket a Nagykan részére hoztuk.” E szavak kedvező fogadtatást letek, és Dzsingisz kán elrendelte, hogy minden arannyal himzett kelméért egy *balis* aranyat, és minden két *zandaicsi*-ért egy *balis* ezüstöt fizessenek. Később Ahmedet is visszahívták, az Ő portékáit is ugyanazon áron vásárolták meg, a három kereskedőt pedig tiszteletben, szívélyes fogadtatásban részesítették.

Azokon a napokon a mongolok a muszlimokkal tiszteletteljesen bántak, önnön kényelmük és méltóságuk kedvéért tiszta fehér leplek sátrakat emeltek, de a mostanáig a muszlimok által a mongolok szokásaiban, viselkedésében és moráljában fellelhető hiányosságok miatt tett rágalmozásokkal a muszlimok a mongolokat sértette tették, és magukra haragították.⁹⁹ A három kereskedő visszatérésének idején Dzsingisz kán elrendelte fiai, *noyan*-jai¹⁰⁰, és parancsnokai számára, hogy fegyverkezzenek, és mindőjük, emellett kettő vagy három személy az alattvalóik, alárendeltjeik közül, elrendelte, hogy adjanak nekik egy *balis* aranyat vagy ezüstöt a könnyebb boldogulás érdekében a Szultán földjére történő utazáskor, hogy elősegítsék a kereskedelmet, és különleges, értékes árukkal térjenek haza. Parancsát megfogadták, a kíséretükből mindenki

⁹⁷ *yasa* – Az ősi mongol szokásjog a jaszak muszlim forrásokban előforduló neve, amelyet Dzsingisz kán törvényerőre emelt. Vásáry 1986. 194–195.

⁹⁸ A szövegkontextus alapján olyan arany-és ezüsttáblákról van szó, amelyek pénzegységként funkcionáltak a mongoloknál a XII-XIII. században. A török *jaszta* szinonímája. A *balis* pontos értékéről eltérő adatokat találunk az egyes forrásokban. Dzsuvaini szerint kb. 75 dinárt foglalt magába abban az időben. Egy ferences szerzetes, Odoric szerint az ilkanida Iránban egy *balis* 40 aranydinárba került, illetve 1,5 velencei aranyba. Rasidaddín 1952. 187. (2. jz.), Bartol'd 1963. 403.

⁹⁹ Dzsuvaini részéről ez a mondat a mongol invázió megmagyarázásának is tekinthető, amelyet RASIDADDÍN is átvett. Lásd fentebb 14. oldal 77. jz.

¹⁰⁰ *noyon* – mongol eredetű szó. törökül: 'bég', arabul: 'emír'. A Mongol Birodalomban a törzsi és katonai vezetők azon csoportja, akik a dzsingiszida nemzetséghez (*altan urug* vagy *arany ág*) nem tartoztak, ezért különleges előjogokat nem élveztek (kivéve a tarhánokat) vagyis az alattvalók csoportjába tartoztak. Vásáry 1986.

2-3 embert felügyelve, 450 muszlimot gyűjtöttek össze. Ezt követően Dzsingisz kán a következő üzenetet küldte a szultán részére:

„A Te országod kereskedői közöttünk járnak, és mi visszaküldtük őket abban a módban, ahogyan arról már bizonyára tudomást szereztél. Ez úton szívélyesen elküldjük velük néhány kereskedőnket is, hogy megvásárolhassák a Te országból származó kincseket. Emellett remélem, hogy a gonosz indulatok elpusztíthatnak a köztünk lévő megegyezés, jó kapcsolatok, azok fejlődése által, elejét véve minden lázadásnak, rebellis viselkedésnek.”

Mikor a csoport Otrar városába érkezett, fogadta őket a város kormányzója, egy bizonyos Inalcsuk, aki a Szultán anyjának, Therken Khatun-nak egyik rokona volt, és a Ghayir-Kán címét viselte. Mostanára a kereskedőcsoporthoz csatlakozott egy indiai kereskedő, aki már régebről ismerte a kormányzót. Ő másodjára is mint Inalcsuknak címezte levelét, büszkén fitogtatva a Nagykán erejét, és hatalmát, a saját érdekeit elrejtve. Ezen az ajánlaton a Ghayir-Kán megütöközött, és bosszankodni kezdett, egyúttal vágni kezdett a kereskedők vagyonára. Ezért a kereskedő-csapatot elfogatta, és követet küldött a Szultánhoz Irakba, hogy tájékoztassa a helyzetükről. A Szultán megfontolatlanul azonnal döntött, hogy a kereskedőknek vére kiontassék, az áruik elkoboztassanak nem tudván, hogy ezzel saját magát helyezte törvényen kívül, önnön életét és vagyonát sodorva veszélybe, amely elszállhat.

A Ghayir-kán végrehajtván a parancsot, elvette a mongol férfiak életét és vagyonát, megfosztva egy egész világot vezetőiktől, otthonuktól, és vagyonuktól. Minden csepp vérükért egy egész Oxus folyt ott, és megtorlasképp a fejükön minden hajszálért minden útkereszteződésben egy fej hullott a porba, minden dinárért több ezer *quintar*-t fizettek.

Mielőtt ezt a rendeletet végrehajthaták volna maradéktalanul, az egyik kereskedő megszökött tömlöcéből. Megismervén a Szultán országában az államügyeket, és tapasztalta barátai szerencsétlen helyzetét nyomban útnak indult a Nagykán felé, és tájékoztatta Őt a kereskedő-csoport sorsáról. Ezen tudósítások a Nagykán elméjére olyan hatással voltak, hogy félretette minden nyugalmát, bizalmát, és a harag forgószele kavargott szemében, melyekben korábban a nagyvonalúság és türelem honolt. A harag tüze oly mértékben lángolt fel benne, hogy minden könnycseppet elfújt szeméből, és csak vérontással csillapíthatta. Ebben a lázban Dzsingisz kán felment egy hegyre, süvegét letette, tekintetét a földnek szegezte három nap és három éjjelen keresztül, miközben mormolta: „Nem én vagyok e bajok okozója, adj erőt, hogy bosszút állhassak.” Ekkor lejött a hegyről, és a meditáció után készen állt a háborúra. És mikor Kücslüg¹⁰¹ és Toq-Toghan¹⁰² a hadseregéből való menekülés során útját keresztelték, egy kisebb sereget küldött utánuk, hogy leszámoljon velük.

Majd követeket küldött a Szultánhoz, hogy tájékoztassa arról, hogy a Szultán sürgősen lépése arra sarkallja őt, hogy ellene induljon, ezért már készül a harcra, és megbízható, erős fegyverekkel látja el magát, és seregét. Ez az eset is jól mutatja azt a tényt, hogy nem a száraz gyökér kaszálja le az aratókat, vagyis bárki, aki az ellentét magvát ülteti el, a gyümölcsöt fogja

¹⁰¹ Gücsülük vagy Kücsülüg. A Dzsingisz kán által legyőzött najmanok elmenekült fejedelme, aki a Karakitaj Birodalomban keresett menedéket. 1211-ben elvette a karakitaj uralkodó lányát feleségül, apósa bizalmába férkőzve megölette azt és átvette a hatalmat. A hvárezmi szultánnal állt szövetségben. Uralma a Karakitaj Birodalom élén nem sokáig tartott, mert Dzsingisz kán 1218-ban legyőzte és országát birodalmához csatolta. Lásd az első oldalakat.

¹⁰² Toq-Toqhan – Rasidaddínnál *Hultugan* néven szerepel. A mongolok titkos története szerint 1205 körül halt meg, s fia Kudu vezette a merkiték maradékát – egy ideig a najmanokkal szövetségben – nyugatra. Ligeti 2004; Bartol'd 1963, 435.

szüretelni, amelyet később megbán majd. Ezért legyőzte a Szultánt, annak szükségtelen, erőszakos cselekedetéért, megízleltetvén vele a bűnhődés keserű epéjét.

Versek a szövegben:

*Vagyonunk elraboltatott, reményünk leromboltatott, ügyeink
az anarchia államának kezében, szándékunk más tanácsára ítéltetett.
Teherhordó barmainkat elhajtották, paripáink nyergükre rótt teher alatt
megszakadtak.*

*Bútorok, kelmék, érmék, és áruk tömkelege, melyeket eladni kívántunk
kincstárakba szállítattott.*

*Ezért a Végzet megtalálta néhány emberét, valakiknek a sorsa mások
ökle által teljesedik be.*

*Aki gonosz dolgot tesz, magát is bünteti, a Végzet szeme nyitva, mert
Ő soha nem alszik.*

*Bizhan képét még mindig paloták falára festik, ő maga
Afrasziyah börtönében sínylődik.*

RASIDADDÍN: TÖRTÉNETEK GYŰJTEMÉNYE

Elbeszélés a kereskedők és Dzsingisz kán követeinek meggondolatlan lemezárlásáról a hvárezmsah által és (Dzsingisz kán) haragjáról, amelyet ez az eset kiváltott

A szultán Irakból való visszatéréssel egy időben érkezett egy követ Ghair-khantól¹⁰³, Otrar emírájától, hogy értesítse a kereskedőkkel, Dzsingisz kán alattvalóival történő eset körülményeiről. A szultán mielőtt átgondolta és megfontolta volna (a dolgot) csupán a törvénytudósok fatvája¹⁰⁴ alapján gyorsan kiadott egy parancsot azoknak a muzulmánoknak (a kereskedőknek) a megöléséről vagyonuk hadizsákmány címén való elvételéről akik az ő szultáni hatalmának szentélyében találtak menedéket:

Amikor az ember számára a sors elkomorodik,
Mindent megtesz amit nem volna szabad!

Ennek az eseménynek a részletei a következők voltak. A hvárezmsahok uralkodásának végén a lakosság teljes biztonságban és jólétben élt. A zavargások tűzfészkei kihunytak, az utak megtisztultak a rablóktól és a haramiáktól és a kereskedők tömegei áramlottak az államok (legvégsőbb) határának minden helyére, amelyek a haszon megszerzésének lehetőségét villantották fel, a gyarapodás reményében. Mivel a mongol törzsek nomádok voltak és a városoktól távol tartózkodtak ezért fölöttébb nagyra értékelték a szövet ruhaneműk és derékaljak különböző fajtáit és a velük való kereskedelemről származó haszon híre pedig messze földön elterjedt. Ezen oknál fogva három kereskedő indult Buharából az áruk különböző fajtáival rendelkező területekre, amelyekben a szövetek közül a brokát, pamut, fehér pamut¹⁰⁵ és egyéb fajták is megtalálhatók, amelyeket ez a nép (mongol) megfelelőnek és használhatónak gondolt. Abban az időben Dzsin-

¹⁰³ Lásd fentebb

¹⁰⁴ Lásd fentebb

¹⁰⁵ Különleges anyagú pamutról lehet szó.

gisz kán már megtisztította Kína és Turkesztán országainak nagy részét az engedetlenektől¹⁰⁶ és törvényszegőktől, öröket állított az utakra azért, hogy átengedjék biztonságban a kereskedőket; mindazt, amit ezekből a szövetekből és anyagokból megfelelőknek találtak összeírták a gazdáikkal együtt és Dzsingisz kánhoz küldték. Azt a három kereskedőt pedig elküldték oda. Amikor ők megérkeztek hozzá, közülük az egyikük kirakta a maga szöveteit. Minden ami tíz vagy akár húsz dinárba kerül, ő kettő vagy akár három balisra¹⁰⁷ is becsüli. Ezekről a tisztességtelen szavaktól Dzsingisz kán dühbe jött és a következőket mondta: „Ez az ember azt gondolja, hogy szövetek sohasem jutottak el hozzánk!” Majd megparancsolta, hogy mutassák meg az értékes szövetek különböző fajtáit, amelyek kincstárában az ő (Dzsingisz kán) vannak. Minekutána összeíratta a (kereskedő) szöveteit, amelyeket erőszakkal elvettek tőle, őt magát pedig őrizetbe vették. Annak okáért megparancsolta, hogy jelenjen meg az ő társaival együtt azok szöveteivel. Azonban sehogyan sem tudta meggyőzni őket, azok nem becsülték fel a ruhákat, hanem azt felelték: „Mi ezeket az anyagokat az uralkodónak hoztuk (ajándékba)!” Feleletük megtetszett Dzsingisz-kánnak, és ő megparancsolta, hogy adjanak minden darab brokátért egy balis aranyat, a (dísztelen) fehér pamutszövetért és a mintásért pedig egy-egy ezüstbalist. Minekutána meghívta azt a másik (kereskedő) társat és fizetett neki ugyanabban az arányban azokért a szöveteiért amelyeket (a mongolok) elvettek tőle és kegyeskedett hízelgő szavakban is részesíteni őket. Abban az időben a muzulmánokra a teljes tisztelet és megbecsülés jegyében tekintettek, és a nagyobb tiszteletük és megbecsülésük kifejezésekként tiszta fehér nemez sátrakban vitték őket hozzá (Dzsingisz kánhoz). Visszatérésük segítségével Dzsingisz kán megparancsolta feleségének (khatun¹⁰⁸), fiainak és minden egyes vezérének, hogy küldjenek velük két-három embert, akik az árukhoz, a már meglévő arany és ezüstrudakhoz közel legyenek, hogy azok a szultán országába (biztonságban) térjenek vissza, hogy kereskedjenek és megszerezzék annak a vidéknek az értékes és ritka áruit. A paranccsal egyetértésben mindenki adott egy embert két ember mellé; összegyűlt mintegy 400-500 muzulmán. Dzsingisz kán azokhoz a kereskedőkhöz társítva a hvárezmi Mahmúdot, a buharai Ali Hodzsát és az otrari Juszuf Kankot elküldte követi minőségben a hvárezmsahhoz az alábbi hírrel: Annak az országnak (ti országotok) kereskedői eljöttek hozzánk és mi visszavezetjük őket oly módon, ahogy azt hallani fogjátok. Azon kívül mi küldünk velük együtt abba (az Ön) az országba (országába) néhány kereskedőt, akik az Ön vidékeinek különlegességeit hozzák a mi tájunkra és megkapják az ottani vidékek igen ritka szöveteit. Az Ön családjának nagysága és nemzetségének fensége senki előtt nincs rejtve! Az Ön állama területének kiterjedtsége és parancsainak átható ereje világos és ismert, amint a földje nagy részének feketesége¹⁰⁹ is. Számomra Ön olyan, mint drága fiú (gyermek) és a legjobb muzulmán. (Most) amikor a határok (olyan) közeliak hozzánk, megtisztítva az ellenségektől¹¹⁰, akik teljességgel uralmunknak vannak alávetve és engedelmségre kényszerítve és mindkét fél számára biztosítva vannak a szomszéd

¹⁰⁶ A Mongol Birodalom és a Hvárezmi Birodalom között az 1210-es években – miután a turkesztáni ujgurok és karlukok behódoltak Dzsingisz kánnak, s a tangut uralkodó elismerte felsőbbiségét – a Karakitaj Birodalom fekdűt, amelynek élére 1213-ban a már korábban alávetett najman törzs egykori vezetőjének, vagyis ellenségének fia került. A birodalom felszámolása 1218-ban következett be. Lehetséges, hogy erre utal a szövegrészlet.

¹⁰⁷ A szövegkontextus alapján egy pénzegység neve a Mongol Birodalomban. Egy ferences szerzetes, Odoric szerint az ilkhanida Iránban egy balis 40 aranydinárba került, illetve 1,5 velencei aranyba.

¹⁰⁸ A nomád birodalmakban rendszerint az uralkodó első (törvényes felesége), akitől az uralkodásra alkalmas férfiutódok származtak. Pl. Dzsingisz kán esetében a Börtétől származó fiúk (Dzsocsi, Csagataj, Ögödej, Tolu) számítottak törvényes örökösnek.

¹⁰⁹ Talán a föld termékenységére való utalás, amely a korabeli fejlett öntözéssel gazdálkodásnak volt köszönhető.

¹¹⁰ Itt is utalás történik a najman Gücsülük legyőzésére, s a Karakitaj Birodalom maradványainak elfoglalására, mely által közvetlenül is határos lett egymással Dzsingisz kán és a hvárezmi szultán birodalma. Lásd fentebb.

jogai, - az értelem és a fennkölt szellem is megköveteli, hogy mindkét félle legyen az egyetértés útja kitaposott és mi magunkra nézve kötelezőnek tartjuk egymás megsegítését és támogatását a nyomorúságos időkben és az utak biztonságát fenntartsuk a pusztulással fenyegető körülményektől, avégett, hogy ezek a kereskedők, akiknek a többszöri látogatásától függ a világ jóléte, nyugodt szívvel tudjanak közlekedni. (Akkor) a megegyezés következtében (amely le van fektetve közöttünk¹¹¹) meg fognak szűnni a nyugtalanság (az eredeti szövegben az elme háborgása/az értelem zavara) szelleme számára az indokok és megszűnik a viszálykodás és engedetlenség keltése is!” Amikor a követek és a kereskedők megérkeztek Otrar városába, az ottani emír egy bizonyos Inalcsuk nevű személy volt. Ő a szultán (Mohamed) anyja Terkhen-khatun¹¹² rokonságához tartozott és a „Ghayir-khan”¹¹³ ragadványnévvel vált ismertté. A kereskedők csoportjában volt egy indiai, aki az elmúlt napokban kötött vele ismeretséget; Inalcsuk a vendéglátásuknak megfelelően meghívta magához, ugyanazt (az indiait) aki az ő urának (Dzsingisz kán) a hatalmával büszkélkedett, nem tanúsítva iránta (Inalcsuk iránt) kellő tiszteletet. Ghayir-khan ezen megharagudott és szemet vetett a kereskedők vagyonára. Őrizetbe véve őket, követeket küldött a szultánhoz Irakba, hogy értesítse a helyzetről (Dzsingisz kán karavánjáról és a kereskedőkről). A hvárezmsah nem hallgatott Dzsingisz kán tanácsára és elméje nem hatolt a dolgok mélyére, majd kiadta a parancsot, (melyben) engedélyezte vérük kiontását és vagyonuk elkobzását.¹¹⁴ Ő nem értette meg, hogy az ő (a kereskedők) vérük kiontásának és vagyonuk elkobzásának engedélyezésével megpecsételődött önmaga és alattvalói életének sorsa.¹¹⁵

Vers

*Minden ember, lélek, aki bölcsességgel bír, a dolgok gyökeréig lát
Abból a dologból, amelybe be akar lépni, még időben előre látja a kiutat.*

Ghayir-khan egyetértve a szultán parancsával megölette őket, de (ugyanakkor ezzel) tönkretette az egész világot és megnyomorította az egész népet. Mielőtt megérkezett ez az utasítás (a hvárezmsahtól), a kereskedők közül az egyik fortéllal elfutott a tömegből és elrejtőzött egy csendes zugban. Amikor tudomására jutott a társai lemészárlásának esete, útnak indult, sietve Dzsingisz-kánhoz. Jelentette neki a társai (a kereskedők) szomorú esetét. Ezek a szavak olyan hatást váltottak ki Dzsingisz kánból, hogy (a szívében) nem maradt hely az állhatatosság és a nyugalom számára. Haragja eme lángolásában fölment egymagában a domb tetejére, övét a nyakára terítette, fejét lecsupaszította és arccal földre borult. Három napig imádkozott és sírt, az Úrhoz¹¹⁶ fordult és azt mondta: „Ó hatalmas Ég! Ó tazikok és türkök teremője! Nem én voltam a zavarkeltés felbujtója, adj nekem segítséget és erőt a bosszú számára!” Ezután ő érezte magában „az istenség támogatásának jelét”, frissen és örömtől teljesen ereszkedett onnan (a dombról) le, szilárdan elhatározta magában, hogy a háború számára minden tőle telhetőt megtesz. Mivel elől volt Gücsülük¹¹⁷, az ő leverésével kezdte, küldött ellene hadsereget és megsemmisítette, ahogy

¹¹¹ Valószínűleg arra a baráti és békeszerződésre való utalás, amelyet már Naszavi is említ munkájában. AN-NASAVI 1996. 73–74.

¹¹² Lásd fentebb

¹¹³ Lásd az előző oldalakon

¹¹⁴ Az 1218-as otrari incidensről van szó.

¹¹⁵ Tulajdonképpen Rasidaddín itt mintegy igazolását adja a Hvárezm elleni háborúnak.

¹¹⁶ Nem a keresztény vagy más tételes vallás által tisztelt istenségről van szó, hanem a nomádok által tisztelt Égistenről, akit Tengrinek hívnak. Lásd fentebb

¹¹⁷ Lásd a 143. lábjegyzetet

az már ki volt fejtve, (azért) küldött követeket a szultánhoz emlékeztetve az árulás(á)ra, abból kifolyólag, hogy értesítse a hadsereg mozgásáról az ő vidékére, hogy az felkészüljön a háborúra. És a hvárezmsah a gögtől és fennhéjazástól nem gondolt a következményekre (a saját cselekedetének), s (egy csapásra) a nyomor, boldogtalanság és szenvedés fogságában találta magát! „Nézz a szemrehányás napjának következményeire!”.

Siháb-ad-dín Muhammad An-Naszavi: Dzsálal-ad-dín Mankburni szultán életrajza

14. FEJEZET: ELBESZÉLÉS A MAVERANNAHRBAN TÖRTÉNT ESEMÉNYEKRŐL, AZT KÖVETŐEN, HOGY A SZULTÁN VISSZATÉRT ODA

Amikor a szultán az Irakból való visszatérése után egy ideig Maverannahrban tartózkodott, Dzsingisz kán követei keresték fel. Ezek a horezmi Mahmud, a buharai Ali Hodzsa és az otrari Juszuf Kenka voltak. Velük voltak a törökök számára szokásos ajándékok: nemesfém öntvények, rozmáragyar, pézsmazacsók, jáspis kövek és *tarkoknak* nevezett öltözetek, amelyeket a fehér teve gyapjából készítettek. Egy ilyen gyapjából készült ruhát adtak el ötven vagy még több dénárért. A követség célja a békés kapcsolatokra való törekvés kialakítása barátság és a jó szomszédság útjának követése volt. A küldöttek ezt mondták: 'A Nagy Kán üdvözl téged és ezt mondja': „*Előttem nincs rejtve a te ügyed nagysága, ismert számomra az amit elértél a birodalmaidban. Én megtudtam, hogy a te birodalmaid széles kiterjedésű és a te hatalmad a Föld országainak többségére kiterjed, és a veled való béke megtartása úgy vélem, hogy az egyik legfontosabb kötelesség. Te számomra hasonlatos vagy az én legdrágább fiamhoz. Nincs rejtve számodra sem, hogy én meghódítottam Kínát és a törökök vele szomszédos országait, törzsüket már alávettem uralmamnak. És te minden embernél jobban tudod, hogy az én országom – a seregek és az ezüstabányák sokasága, amelyekben annyi gazdagság rejlik, hogy fölösleges lenne más hozzá hasonlót keresni. És ha beleegyezel, hogy meg lehetne nyitni mindkét ország kereskedői számára az utakat, hogy átkelhessenek rajtuk, ez mindenki hasznára válna és a közjó számára is*”. A követség üzenetét meghallgatva a szultán egy éjjel magához rendelte az egyik követet, a horezmi Mahmudot a többi küldött nélkül. Ezt mondta a szultán neki: 'Te – horezmi, nem lehet, hogy ne táplálj irántunk baráti érzéseket és hajlandóságot.' Jutalmat ígért neki, ha elmondja az igazat arról amiről ő kérdezte és átadott neki egy drágakövet a karkötőjéből az ígérete őszinteségének jeléül. A szultán neki egy feltételt szabott: legyen Dzsingisz kánnál felderítő. Jó akaratból vagy (pusztán) félelemből egyetértését adta (a horezmi Mahmud) arra amit követeltek tőle. Minekutána a szultán ezt kérdezte: 'Igaz amit nekem Dzsingisz kán mondott, kijelentve, hogy ő meghódította Kínát és elfoglalta Tamgadzs városát? Igazat szólt erről vagy nem?' Az azt felelte: 'Igen, ő az igazat mondta. Egy ilyen nagy dolog nem maradhat titokban és maga a szultán is rögtön meggyőződhet erről'. Az pedig azt felelte: 'Te is tudod, hogy milyen nagy az én birodalmam és annak kiterjedése és, hogy seregeim megszámlálhatatlanok. Ki ez az átkozott, hogy úgy forduljon hozzám, mint a fiához? Vajon milyen sokasággal bír az ő serege? Látva haragjának (a szultán) előjeleit és azt, hogy a kedves szó megnyíthatja a vitában, a horezmi Mahmud elfordult az őszinteségtől és igyekezett a szultán kegyét keresni, hogy megmeneküljön a halálnak veszedelmétől. Azt mondta: 'Az ő hadserege ezekkel a népekkel és megszámlálhatatlan seregükkel összehasonlítva valahogy olyan, mint lovas a lovasság előtt vagy mint a füst az éjszaka sötétségében.' Akkor a szultán beleegyezett abba amit

Dzsingisz kán a fegyverszünet tekintetében kért. És Dzsingisz kán ennek örült. A fegyverszünet fennállása egészen addig tartott amíg az ő országából Otrarba nem érkeztek kereskedők az otrari Umar Hodzsa, a maragi al-Dzsamal, a buharai Fahr-ad-dín ad-Dizaki és a haravi Amin-ad-dín képviselőjében. Itt volt Inal-khan, a szultán – anyai – nagybátyjának fia húszezer lovassal, aki Otrart kormányozta a szultán helytartójának minőségében. Az ő becstelen jelleme kezdett mohóvá válni ezeknek a kereskedőknek vagyonától, s ebből a célból írt a szultánnak egy hamis és képmutató levelet, megerősítve, hogy 'ezek az emberek, akik Otrarban tartózkodnak kereskedők képében, egyáltalán nem kereskedők, hanem felderítők és úgy néznek ki, hogy nem tűnik fel a tevékenységük'. Amikor együtt maradnak a köznép közül valakivel, azok megfenyegetik (azt az embert) és ezt mondják: Ti teljes tudatlanságban vagytok azzal kapcsolatban, ami körülöttetek folyik; hamarosan egy olyan valami jön amivel szemben nem tudtok ellenállni' – és így tovább ugyanebben a szellemben. Akkor a szultán engedélyezte neki, hogy elővigyázatosságból biztonsági intézkedéseket tegyen velük szemben amíg nem hoz döntést. Amikor elengedte Inal-khan gyepöljét, mivel hasonló intézkedések megtevését engedélyezte, az pedig minden (megengedett) határt áthágott, felfüggesztette jogaikat és elfogta őket (a kereskedőket). Ezután nekik nem maradt nyomuk és alig volt hír róluk. A nevezett személy (Inal-khan) pedig egyénileg rendelkezett azoknak a javaknak a sokaságáról és az áruk halmazáról, gonosz szándékból és fősvénységből.' És az ő művének a következményei romlást, veszteséget okoztak.'

15. FEJEZET: ELBESZÉLÉS DZSINGISZ KÁN KÖVETEINEK MEGÉRKEZÉSÉRŐL A SZULTÁNHOZ A KERESKEDŐK LEMÉSZÁRLÁSA UTÁN

Ezután a szultánhoz Dzsingisz kán követeinek a minőségében megérkezett Ibn Kefredzs Bogra – akinek az apja Tekis¹¹⁸ szultán egyik emírje volt – és elkísérte őt két tatár, majd a következőket tárták a szultán elé: 'Te a saját kezeddél írtad alá (az ígéretet), hogy biztosítani fogod a kereskedők számára a biztonságot és nem támadsz közülük senkire sem, azonban hitszegően cselekedtél és szavadat szegted. A hitszegés megvetendő, az iszlám szultánja részéről még inkább. És ha te megerősíted, hogy az Inal-khan által véghez vitt dolgok nem tőled származó parancsra születtek, (akkor) add ki őt nekem, hogy megbüntessem a tettéért és megakadályozzam a vérontást, lecsillapítva a tömeget. Ellenkező esetben – a háború, amelyben a legdrágább lelkek is olcsóvá válnak és a zászlórudak is meghajlanak.'¹¹⁹ A szultán elutasította, hogy kiadja neki Inal-khant, a félelem ellenére, amely elfogta (az ő lelkét) és a rettegés, amely elvette az ő értelmét. Hiszen nem volt képes arra, hogy kiszolgáltassa őt (Inal-khant) neki (Dzsingisz-kánnak), azért mert a hadsereg nagy része és az emírek magas fokon Inal-khan rokonságából származtak. Ők alkották az ő szabásának mintáját és az ő rendelkezései alapján intézkedtek az ő államában. Ő (a szultán) úgy vélte, hogyha enged Dzsingisz kánnak ezután még többet követel, ezért tartotta magát, megmutatva az ő állhatatosságát és visszautasította (amit Dzsingisz kán követelt). Azonban az ő lelkét már eluralta a félelem. Ő megparancsolta ezeknek a követeknek a megölését és megölték őket. De mennyi muzulmánna a vére folyt emiatt a gyilkosság miatt! Ennek a tiszta vérnek a folyamát minden egyes testből kisajtották, a szultán pedig haragjáért fölösleggel fizetett, amelyet átengedett minden egyes követért országszerte. *

¹¹⁸ Aláaddin Tekis (1193–1200) hvárezmi szultán, Mohamed atyja. BUNIJATOV 1993. 142.

¹¹⁹ Korán LXV, 9 (9). AN-NASAVI 1996. 74.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALLSEN, THOMAS (1983): *Prelude to the western campaigns: Mongol military operations in the Volga-Ural region* (1217–1237). Archivum Eurasiae Medii Aevi 3. 5–24.
- AN-NASAVI, ŠIHAB-AD-DÍN MUHAMMAD (1996): *Širat-as-sultan Džalal-ad-dín Mankburni*. Žizneopisanie sultana Džalal ad-Dina Mankburny. Per., predisl., komment.: Bunijatov, Z. M. Moskva.
- LIGETI LAJOS (ford.) (2004²): *A mongolok titkos története*. Budapest.
- BALOGH LÁSZLÓ (2001): Egy 1237-es mongol levél. In Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs (szerk.): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest. 148–160.
- BALOGH LÁSZLÓ (2001a): A mongol támadások a Volga-vidéki népek ellen (1222–1236). In Balogh László – Szarka József – Weisz Boglárka (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. A II. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged 2001. április 3.) előadásai. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- BARTOLD, V.V (1963): Turkestan v ěpohu mongol'skogo našestvija. In *Sočinenija* I. 1963.
- BIRAN, MICHAL (2009): The Mongols in Central Asia from Chinggis Khan's invasion to the rise of Temür: the Ögödeid and Chaghadaid realms. In Di Cosmo, Nicola – Frank, J. Allen – Golden, P. B. (eds): *The Cambridge History of Inner Asia. The Chinggisid Age*. Cambridge.
- BOYLE, JOHN ANDREW (1961): *The successors of Genghis Khan*. Translat. New York – London. Persian heritage series. UNESCO Collection of representative works.
- BOYLE, JOHN ANDREW (1962): Juvayni and Rashid-al-Din as sources on the History of the Mongols. Reader in Persian Studies in the University of Manchester. In Lewis, Bernard – Holt, P. M. (ed): *The historians of the Middle East*. Oxford University Press.
- BOYLE, JOHN ANDREW (1968): *The Cambridge History of Iran*. Volume 5. The Seljuq and Mongol Periods. Cambridge.
- BRÉHIER, LOUIS (2003): *A Bizánci Birodalom intézményei*. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- B. SZABÓ JÁNOS (2007): *A tatárjárás*. Budapest, Corvina.
- BUELL, PAUL D. (2003): *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. The Scarecrow Press.
- BUNIJATOV, Z. M. (1986): *Gosudarstvo-Horezmsahov-Anusteginidov 1097–1231*. Moskva.
- BUNIJATOV, Z. M. (1993): *Gosudarstvo Horezmsahov-Anusteginidov 1097-1231gg*. Raboti po istorii. istočnikovedeniju Centralnoj Azii, Bližsnego i srednego vostoka. Tom 3. Baku.
- ECSÉDY ILDIKÓ (1976): A nomád társadalmak gazdasági és társadalmi szerkezetéről. In Tőkei Ferenc (szerk.): *Őstársadalom és ázsiai termelési mód*. Budapest.
- EI (1965): LEWIS, B. – PELLAT, CH. – SCHACHT, J. (eds): *The Encyclopaedia of Islam*. Volume II. Leiden – London 1965.
- EI (1993): BOSWORTH, C. E. – VAN DONZEL, E. – HEINRICHS, W. P. – PELLAT, CH. (eds): *The Encyclopaedia of Islam*. Volume VII. Leiden – London, 1993.
- EI (1998): BOSWORTH, C. E. – VAN DONZEL, E. – HEINRICHS, W. P. – LECOMTE (eds): *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. VIII. G. Leiden, 1998.
- EI (2000): BEARMAN, P. J. – BIANQUIS, TH. – BOSWORTH, C. E. – VAN DONZEL, E. – HEINRICHS, W. P. (eds): *The Encyclopaedia of Islam*. Volume X. Leiden, 2000.
- FODOR PÁL – HEGYI KLÁRA – IVANICS MÁRIA (1993): *Török és tatár hódítók*. A világtörténelem nagy alakjai. Budapest.
- FODOR PÁL – HEGYI KLÁRA – IVANICS MÁRIA (2014²): *Török és tatár hódítók*. A világtörténelem nagy alakjai. Budapest.
- GÖCKENJAN, H. – SWEENEY, J. R. (1985): *Der Mongolensturm*. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen. Graz – Wien – Köln.
- GÖCKENJAN, HANSGERD (2001): Felderítők és kémek. Tanulmányok a lovasnomád hadviselés stratégiájáról és taktikájáról. In Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs (szerk.): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest. 57–66.
- GROUSSET, RENÉ (1970): *The Empire of the Steppes*. A History of Central Asia. New Brunswick (NJ).
- HARTMANN, ANGELIKA (1993): Al-Nāsīr li-Dīn Allāh. In BOSWORTH, C. E. – VAN DONZEL, E. – HEINRICHS, W. P. – PELLAT, CH. (eds): *The Encyclopaedia of Islam*. Volume VII. Leiden – London, 1993. 996–1003.

- JACKSON, PETER (2003): Keresztes hadjáratok a mongolok ellen (1241). In Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, Osiris Kiadó.
- JUVAINÍ, ALÁADDIN ATAMALIK (1958): *The History of the World Conqueror*. Vol I. Translated from the text of Mirza Muhammed Qazvini by John Andrew Boyle. Cambridge (Massachusetts).
- KOVÁCS SZILVIA (2014): A Kalka menti csata (1223) és a kunok. „Carmen miserabile”. In Rosta Sz. – Székely V. Gy.(szerk.): *Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapjára*. Kecskemét. 413–420.
- KOVÁCS SZILVIA (2015): A ferencesek és Jajluk katun. In Maléth Ágnes – Tóber Márta (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai*. Szeged.
- LEVI, SCOTT CAMERON – SELA, RON (ed. by) (2010): *Islamic Central Asia. An Anthology of historical sources*. Bloomington, (Indiana).
- MOLNÁR ÁDÁM (1994): Hvárezm. In KMTL 276.
- NAGY BALÁZS (szerk.) (2003): *Tatárjárás*. Budapest, Osiris Kiadó
- OLDAL KATALIN (1987): *Bevezetés a perzsa történeti forrásokba a Számánidáktól a mongol korig*. Szeged.
- PETRUŠEVSKIJ, I. P. (1977²): Pohod mongol'skih vojsk v srednjiju Aziju v 1219–1224 gg. i ego posledstvija. In Tihvinskij, S. L. (Red.): *Tataro-mongoly v Azii i Evrope*. Moskva.
- RATCHNEVSKY, PAUL (1983): *Činggis-khan. Sein Leben und Wirken*. Wiesbaden.
- RAŠID-AD-DIN (1952): *Sbornik letopisej*. Tom 1., Kniga vtoraja, Perevod s persidskogo O. I. Smirnovoj, primečanija B.I. Pankratova i O.I. Smirnovoj. Moskva – Leningrad, Redakcija A. A. Semenova.
- ROWTON, M-B. (1972): Autonomy and nomadism in Western Asia. *Orientalia* vol.42. 247–258.
- SIMON RÓBERT (2003): *Iszlám kulturális lexikon*. Budapest.
- SINOR DÉNES (2003): A mongolok Nyugaton. In Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, Osiris Kiadó. 311–337.
- SPULER, BERTOLD (1939): *Die Mongolen in Iran*. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit (1220–1350). Leipzig.
- SPULER, BERTOLD (1943): *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223–1502*. Leipzig.
- TREPAVLOV, V. V. (1993): *Gosudarstvennij stroj Mongol'skoj imperii XIII. v*. Moskva.
- VÁSÁRY ISTVÁN (1986): *Az Arany Horda*. Budapest.
- VÁSÁRY ISTVÁN (2003): *A régi Belső-Ázsia története*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. Budapest.
- VATAI GÁBOR (2011): Az Arany Horda külpolitikája a XIII. század második felében. *Belvedere Meridionale* 23. évf. 4. sz. 58–69.
- VERNADSKY, GEORGE (1953): *The Mongols and Russia*. Yale University Press.
- VÉR MÁRTON (2012): Információtörténeti markerek a Mongol Birodalom történetében. *Aetas* 27. évf. 4. sz. 144–154.
- WAUGH, D. C. (2000): *The Pax Mongolica*. (www.mongolia-attractions.com/the-pax-mongolica.html)
- ZIMONYI ISTVÁN (2012): Az eurázsiai steppe nomádjai és szomszédai. In Zimonyi István: *Középkori nomádok – korai magyarok*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 27. Budapest.
- ZIMONYI ISTVÁN (2012a): A mongolok nyugati hadjáratai. In Zimonyi István: *Középkori nomádok – korai magyarok*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 27. Budapest.